

maraton

Victor
Sebestyen

Lenin

Osobnost, ideologie, teror

Victor Sebestyen

Lenin

Osobnost, ideologie, teror

přeložil Martin Pokorný

Praha 2021
maraton

Victor Sebestyen
Lenin the Dictator
An Intimate Portrait

First published by Weidenfeld & Nicolson, London

Copyright © 2017 by Victor Sebestyen
All rights reserved

Czech edition © Maraton, 2021
Translation © Martin Pokorný, 2021
Afterword © Igor Lukeš, 2021

ISBN 978-80-88411-00-0

Věnováno památce C. H.

Úvod	11
Prolog. Státní převrat	15
1. Šlechtické hnízdo	28
2. Dětská idyla	34
3. Na oprátce	41
4. Policejní stát	48
5. Revoluční výchova	55
6. Vladimír Iljič, advokát	62
7. Naďa – marxistické námluvy.	68
8. Jazyk, pravda a logika	73
9. Cizina.	76
10. Žalář a Sibiř	81
11. Zrození Lenina	92
12. Život v podzemí	102
13. Anglie, jejich Anglie	106
14. Co dělat?	114
15. Velké schizma – bolševici a menševici	119
16. Vrcholy a pády	126
17. Autokracie bez autokrata.	130
18. Zase doma	139
19. „Vylvlastnit vylvlastňovače“	145
20. Ženeva, „hrozná díra“	155
21. Inessa – zamilovaný Lenin	163
22. Zrady	173
23. Milostný trojúhelník.	180
24. Katastrofa – svět ve válce	186
25. Na poušti	193
26. Poslední vyhnanství	202
27. Revoluce – první část	206
28. Zaplombovaný vlak	217
29. Na Finské nádraží	227
30. Interregnum	231
31. „Mír, půda a chleba“	238
32. Válečná kořist	245
33. Zoufalá sázka.	250

34. Červencové dny	253
35. Na útěku	260
36. Revoluce – druhá část	267
37. Konečně u moci	272
38. Na vrcholu pyramidy	281
39. Meč a štít	288
40. Válka a mír	292
41. Stát jedné strany	300
42. Bitva o obilí	309
43. Vražda panovníka	316
44. Střely atentátníků	323
45. Prostý život	331
46. Rudí a bílí	343
47. Pohřeb v Moskvě	354
48. Internacionála	359
49. Vzbouřenci na moři a na souši	365
50. Tušení smrti	374
51. Znovu revoluce	379
52. Poslední bitva	383
53. „Výbuch hluku“	392
54. Lenin žije	395
 Hlavní postavy	 401
Výběrová bibliografie	407
Seznam map	416
Poděkování	417
Poznámky	419
Jmenný rejstřík	431
Poznámka překladatele	439
Doslov (Igor Lukeš)	441

Úvod

Po jedné straně moskevského Rudého náměstí přetrvává výjev dobře známý každému, kdo pamatuje komunistickou éru Sovětského svazu: den co den se tu trpělivě tvoří dlouhá fronta zájemců o návštěvu Leninova mauzolea, uloženého v ohromném mramorovém soklu, jenž byl zbudován krátce před rokem 1920. Čekání může být nekonečné, samotná návštěva skončí za chvíli. Návštěvníci sejdou pod úroveň chodníku a několik metrů se přízračným šerem ubírají holou chodbou, načež se ocitnou u rakve. Nabalzamované tělo leží v kryptě na honosném rudém sametu už devadesát let a je nasvíceno silnými reflektory. Každý návštěvník má na uctění zesnulého nebo prostě okukování pouhých pět minut. Pár návštěvníků je z ciziny, ale naprostou většinu tvoří Rusové.

Ať by byl pohřbeným kdokoli, v 21. století se jedná o makabrozní turistickou atrakci. Skoro čtyřicet let po rozpadu SSSR však skutečnost, že Vladimir Iljič Lenin přitahuje takové davy, působí dojmem podivného anachronismu. Každý ví, jaký způsobil chaos, a málokdo dnes sdílí víru, kterou zastával. Přesto k sobě v Rusku nadále poutá pozornost a mnohdy budí upřímnou úctu.

Nynější prezident Vladimir Putin rozhodně nemá v úmyslu se krypty zbavovat, naopak v roce 2011 schválil nesmírně nákladnou opravu mauzolea, jemuž začalo hrozit zřícení. Leninův kult – byť v pozměněné podobě – žije dál. Putinův dědeček Spiridon byl po Říjnové revoluci Leninovým kuchařem, nicméně příčinou toho, že Leninovy ostatky setrvávají *in situ*, nejsou rodinné vazby nynějšího prezidenta. Mauzoleum představuje jasný signál historické kontinuity, vyjadřuje myšlenku, že v Rusku vždy byl a dodnes je zapotřebí dominantní, nemilosrdný, autokratický předák, vůdce, *vožd*. Leninova hrobka kdysi byla symbolem internacionalistické ideologie, světového komunistického hnutí. Změnila se v oltář sílícího ruského nacionalismu.

Nabalzamováno nebylo jen Leninovo tělo, „zakonzervován“ byl i jeho charakter: jeho osobitost, pohnutky a záměry v podstatě neprošly žádným přehodnocením, přestože o něm archivy postupně zpřístupňované na území bývalého Sovětského svazu přinesly ohromné množství nových informací. V SSSR byly všechny Leninovy životopisy hagiografické, představovaly v ruských školách povinnou četbu a děti se učily označovat zakladatele sovětského státu za „dědušku Lenina“. Dokonce i poslední generální tajemník Komunistické strany SSSR Michail Gorbačov ho prohlášoval za „mimořádného génia“ a často ho citoval. Lenin byl ve všech směrech vzorem poctivého bolševika.

Symetrická byla situace v opačném táboře. Obvyklý názor zněl, že Lenin sice nebyl tak hrozný jako Stalin, nicméně nastolil jednu z nejkrutějších tyraní v dějinách

a vytyčil státní model, který po jisté období napodobovala takřka polovina zeměkoule. Až na několik vzácných výjimek životopisci stáli na jedné, či druhé straně ideologické hranice vytyčené probíhající studenou válkou. Tyto teoretické spory ale po pádu Berlínské zdi a rozkladu Sovětského svazu ztratily na aktuálnosti.

Komunistický svět, jak jej Lenin – k vlastnímu asketickému obrazu – stvořil, možná skončil na smetišti dějin, Lenin však zůstává vysoce relevantní postavou. Konec studené války přinesl společně s ideou demokracie i triumf neoliberalismu, zatímco socialismus a jeho varianty byly naopak zcela zdiskreditovány. Zdálo se, že vůči politickým a ekonomickým řešením, která nabízejí globalizované trhy, neexistuje alternativa. Avšak po bankovní krizi a hospodářské recesi let 2007–2008 se svět začal jevit jinak. Podstatná část Západu ztratila důvěru v samotnou demokratickou proceduru. Jistoty, jež pro předchozí dvě generace byly základními předpoklady a prostou skutečností, se v očích milionů lidí staly terčem pochybností. Lenin by nejspíše měl za to, že svět roku 2017 stojí na prahu revolučního období. Jeho význam nepramení z jeho pomýlených, krvavých a vražedně scestných odpovědí, nýbrž z toho, že si nad podobnými problémy kladl podobné otázky jako my dnes.

Miliony prostých občanů a několik nebezpečných populistických předáků zleva i zprava pochybují o tom, zda se liberální demokracii podařilo vytvořit spravedlivou společnost a trvalou svobodu a prosperitu a zda se dokáže vyrovnat se stále extrémnějšími nerovnostmi a křivdami. Termíny „globální elita“ a „horní jedno procento“ se dnes používají výrazně leninistickým způsobem. Není pravděpodobné, že by někdo zkoušel znovu realizovat Leninova řešení. Avšak jeho otázky dnes zaznívají neustále a nelze vyloučit, že odpověď na ně bude stejně krvavá.

Lenin se moci chopil převratem, avšak mezi jeho politické nástroje nepatřil jen teror. V mnoha ohledech představoval bytostně moderní fenomén, typ demagoga, který dobře známe nejenom z diktatur, ale i ze západních demokracií. Ve snaze získat moc byl lidem ochoten slíbit všechno a cokoli. Nabízel prostinká řešení složitých problémů. Nestoudně lhal. Vybrané obětní beránky ocejšoval jako „nepřátele lidu“. Hájl se tím, že vítězství je vše a účel světi prostředky. Bude připadat povědomý každému, kdo prožil nedávné volební kampaně v domněle sofistikovaných politických kulturách Západu. Lenin byl kmotrem úkazu, který komentátoři sto let po něm označí za „postpravdivostní politiku“.

Považoval se za idealistu. Nebyl to monstrózní sadista, neliboval si v ubližování. Ve všech osobních vztazích byl vlídný a laskavý a počínal si tak, jak byl vychován: jako lepší člověk z horní střední vrstvy. Nebyl ješitný. Uměl se smát – někdy i sám sobě. Nebyl krutý: na rozdíl od Stalina, Mao Ce-tunga či Hitlera nikdy nebyl zvědavý na podrobnosti toho, jak jeho oběti zemřely, a nevychutnával si pocit převažky. Každopádně pro něj veškerá smrt byla čistě teoretická, byla to jen čísla. Nikdy si nenavlékl uniformu ani žádný úbor ve vojenském stylu, lahodící vkusu jiných

diktátorů. Po celá léta sporů s ostatními revolucionáři ani později, když byl u moci, se nikdy nestalo, že by vůči poraženému protivníkovi projevil velkorysost, a nikdy nevykonal jediný humanitární čin, pokud nebyl politicky výhodný.

Vybudoval systém založený na myšlence, že pokud politický teror proti opozici sleduje vyšší cíl, pak je oprávněný. Systém zdokonalil Stalin, ale jeho myšlenkovou oporu vytyčil Lenin. Nebyl to vždycky špatný člověk, ale spáchal hrozné věci. Jak výstižně prohlásila jeho dlouholetá soudružka Anželika Balabanovová, která ho nejprve měla upřímně ráda, ale poté v ní začal vyvolávat strach a hnus, Leninova „tragédie spočívala v tom, že – řečeno s Goethem – toužil po dobru, ... ale stvořil zlo“. Patřilo k jeho vůbec nejhorším skutkům, že dovolil, aby po jeho smrti převzal řízení země člověk, jako byl Stalin. To byl zločin historických dimenzí.

Lenin je často zobrazován jako rigidní ideolog a komunistický fanatik a je na tom kus pravdy. Neustále řečnil o marxistické teorii, vždyť jeho slavný výrok zní, že „bez revoluční teorie nemůže být revoluční hnutí“. Opomíjeno je ale upozornění, které před svými stoupenci pronášel mnohem častěji: „Teorie je průvodce, ne Písmo svaté.“ Kdykoli se ideologie srazila s oportunismem, vždy před doktrinální čistotou dal přednost taktickému postupu. Když to prospívalo jeho cílům, byl schopen naprosto změnit názor. Emoce ho motivovaly stejně silně jako ideologie. Pomstychtivost, již pocítoval poté, co vláda popravila jeho staršího bratra za podíl na chystaném atentátu na cara, na něj působila stejně mocně jako víra v Marxovu teorii nadhodnoty.

Chtěl moc a chtěl změnit svět. Sám disponoval vrcholnou mocí ve státě jen něco přes čtyři roky, načež ho nalomené zdraví tělesně i duševně ochromilo. Avšak bolševická revoluce roku 1917 splnila úkol, který jí přisoudil, a „obrátila svět vzhůru nohama“. Rusko i mnoho zemí od Asie po Jižní Ameriku se z této změny dodnes nevzpamatovaly.

Pro životopisce však platí zásada, kterou občas pronášel i Lenin: osobní je politické. Lenin byl plodem své doby a místa: násilnického, tyranského a prohnílého Ruska. Revoluční stát, který vytvořil, byl daleko víc zrcadlovým obrazem romanovského samoděržaví než socialistickou utopií, jak o ní snil Lenin. Abychom Lenina pochopili, je jeho ruská identita stejně důležitá jako víra v marxismus.

V obrazech jeho života, které produkovala studená válka, obvykle Leninova osobitost nemohla vyjít najevo. Jedna ani druhá strana si nepřály, aby působil lidsky: nezapadalo to do jejich ideologického aparátu. Byť navykly portréty tvrdily opak, nebyl ledově chladnokrevný, striktně logický ani jednorozměrný. Byl to vysoce emocionální člověk a propadal záchvatům vzteku, které ho až ochromovaly.

Je autorem ohromného množství textů k marxistické filozofii a ekonomii, dnes často takřka nesrozumitelných. Hory ale miloval skoro stejně silně jako přípravu revoluce a z jeho ruky se dochovaly lyrické záznamy túr v Alpách a procházek krajinou. Miloval přírodu, lov, střelbu a rybaření. Dokázal přesně určit stovky rostlin.

V „zápiscích z přírody“ a v dopisech nejbližším příbuzným se Lenin odhaluje v podobě, jež zarazí každého, kdo si ho představoval jako odtazitého necitu.

Jedním překvapením při přípravných výzkumech pro tuto knihu bylo zjištění, že takřka všechny vztahy, které pro něj byly osobně důležité, navázal Lenin se ženami. Tím se odhalí další stránka, o níž málokdo tuší: zamilovaný Lenin. Jeho manželka Naděžda zanechala plakátově ploché vzpomínky na společný život; ve světle nově zpřístupněných materiálů a kombinací zjištění z jiných pramenů se však ukazuje, že byla čímsi mnohem důležitějším než onou sekretářkou a správkyní domácnosti, za kterou je většinou vydávána. Bez ní by Lenin svých úspěchů nikdy nedosáhl. Deset let měl střídavě poměr s oslnivě krásnou a inteligentní Inessou Armandovou. Výsledné *ménage à trois* se proplétá dobrou polovinou následného líčení, natolik zásadní je pro Leninův i Nadin emocionální život. Jde o vzácný příklad milostného trojúhelníku, v němž si podle všeho všichni tři protagonisté počínali korektně. Jen jednou jedinkrát se Lenin na veřejnosti viditelně zhroutil – a stalo se to na Inessině pohřbu tři roky před jeho smrtí.

Za sovětské éry jsem Moskvu navštívil jako reportér a měl jsem možnost soukromě si prohlédnout kanceláře a obytné místnosti v Kremlu, kde Lenin svého času žil a pracoval. Vše bylo uchováno v původním stavu – alespoň mě o tom ujišťoval vysoký komunistický funkcionář, který mi dělal průvodce. Okamžitě mě zarazilo, jak je to prostředí obyčejné, jak banální, jak měšťácké – a nediplomaticky jsem vyhrkl přesně tato slova. Aparátčící v té době málokdy pronášeli názory odlišné od oficiální linie, ale můj průvodce kupodivu přitakal: „Ano, vždycky jsem žasl, jak mohl dosáhnout tak mimořádných věcí.“ Ten rozhovor mi natrvalo utkvěl v paměti. Tato kniha je pokusem o odpověď.

Victor Sebestyen, Londýn, říjen 2016

Prolog

Státní převrat

„Povstání je uměním, stejně jako válka.“

– Karl Marx, *Revoluce a kontrarevoluce v Německu*, 1852

„Někdy se desítky let nestane nic – a pak jsou týdny, kdy se odehrají celá desetiletí.“

– Vladimir Iljič Lenin, *Hlavní úkoly naší doby*, březen 1918

Byl nervózní kvůli falešným vlasům, zvlněnému stříbrošedému mopu, který mu z lesklé plešaté lebky neustále sklouzával, takže hrozilo, že se převlek vyzradí. Vladimír Iljič Uljanov, známý pod pseudonymem Lenin, přesně za tuhle chvíli bojoval celý život: stál na dosah od uchopení absolutní moci v Rusku a podnícení revoluce, která změní svět – a místo toho se musel otravovat s touhle trapnou parukou, zavrтанý v tísnivém bytě v prvním patře na petrohradském dělnickém předměstí, zatímco kdosi jiný v centru města jen o pár kilometrů dál tvoří dějiny.

Už tu frustraci a nejistotu nesnesl. Věděl, že v ruském hlavním městě – natož ve zbytku země – se on osobně i jeho skupinka fanatických socialistů, zvaných bolševici, těší jen velice omezené přízni obyvatelstva. Jedinou šancí, jak dosáhnout velikosti, bylo „sebrat moc z chodníku“ teď hned, povstáním proti slabé vládě, která má mezi obyvatelstvem ještě nižší podporu než bolševici. Jak neustále a vytrvale opakoval: hlavní věc je načasování. Prohlásil, že pokud k převratu nedojde nejpozději ve středu 25. října 1917, šance se chopí nepřátelé a zhatí jeho plány. Bylo mu sedmačtyřicet, zdravotně na tom nebyl nejlépe, a pokud si nastalou příležitost nechá ujít, další se už možná neobjeví.

Bylo čtyřicetý dva večer a Vladimír Iljič neměl potuchy, zda skutečně dochází k realizaci plánů, které soudruzi v souvislosti s povstáním vymysleli. Byl vůdcem oddílným od hlavního štábu i od vojsk. Taktické podrobnosti převratu měl podle jeho příkazu ujasnit nově utvořený vojenský revoluční výbor, ale ten sídlil na opačné straně města, v bolševické centrále ve velkolepém Smolném paláci, kde předtím sídlila škola pro šlechtické dcerky.

Leninovi soudruzi z bezpečnostních důvodů požadovali, aby setrval v konspiračním bytě, který mu vybrali v dělnické čtvrti Vyborg. Zavřený v bytě loajální členky strany Margarity Fofanovové, jež měla rozkaz nepřipustit, aby z bytu odešel, strávil většinu dne rázným a stále rozčilenějším přecházením po obývacím pokoji.

Neměl skoro žádné návštěvy a první zprávu o průběhu chystaného povstání obdržel až kolem šesté večer, když se Fofanovová vrátila domů a řekla mu, že nikde ve městě není po přítomnosti bolševických úderných oddílů, takzvaných rudých gard, ani stopy. „Já je prostě nechápu,“ odsekl na to. „Čeho se bojí? Jenom se jich zeptejte, jestli mají stovku spolehlivých vojáků nebo rudých gardistů s puškami. Nic dalšího nepotřebují.“

Netrpělivostí zmítaný Lenin se bál, aby členové dosazení do vojenského výboru, z nichž většina neměla žádnou bojovou zkušenost, převrat nezapackali. Ještě horší ale byly obavy z toho, zda soudruzi-civilisté za jeho nepřítomnosti povstání zcela neodvolali. Věděl, že i mnozí lidé z jeho nejbližšího okolí silně pochybují o tom, zda se bolševici jsou schopni ujmout moci, natožpak si ji udržet; někteří se báli, že pokud se o převrat pokusí, skončí „oběšení na lucernách“. Lenin jim vnutil svou vůli, jako se mu to po dvacet let vůdčí role ilegálního revolučního hnutí podařilo pokadě. Naléhal na ně, přemlouval je a nakonec je vydíral hrozbou rezignace, po níž by bolševici zůstali bez kapitána. Nakonec – o čtrnáct dní dříve – si mezi vysokými stranickými funkcionáři zajistil většinu. Pořád ale není vyloučeno, že změnil názor a povstání odvolal. Moc by mu mohla proklouznout mezi prsty.

Rychle soudruhům napsal dopis s burčující výzvou. „Je svrchovaně jasné, že další odklad povstání by byl skutečně osudný,“ napsal. „Vše visí na vlásku. Nesmíme čekat. Musíme za každou cenu jednat dnes večer, dnes v noci, jinak o vše přijdeme. Revolucionářům, kteří mohou dnes zvítězit (a jistě dnes zvítězí), zatímco zítra jim hrozí naprostá prohra, dějiny neodpustí liknavost. Vláda vrávorá. Za každou cenu jí musí být zasazen smrtící úder.“

Fofanovovou požádal, ať vzkaz odnese na nedalekou místní stranickou centrálu ve Vyborgu a tam jej předá jeho ženě Naděždě Konstantinovně Krupské, „a nikomu jinému“. Ona zajistí, aby se dostal k nejvyšším stranickým funkcionářům.

Lenin zoufale toužil být ve Smolném. Vůdce má vést, ne se schovávat. Byl na něj ale vydán zatykač a hrozilo mu nebezpečí. Od začátku července se skrýval – napřed tři měsíce ve Finsku, poslední tři týdny v Petrohradě. Nejprve po něm úřady pátraly takřka jen naoko, ale před několika dny bolševici dostali varování, že za stávajících okolností je vláda mnohem rázněji odhodlána ho zatknout. Dalším rizikem bylo, že v Petrohradu zkolaboval veřejný pořádek a některé čtvrti opanovalo chronické násilí příležitostných zločinců. „Frekvence loupežných přepadení vzrostla do té míry, že bylo nebezpečné procházet postranními ulicemi,“ napsal jeden reportér. „Na Sadové [což je hlavní třída poblíž Finského nádraží] jsem jednou odpoledne viděl několikasethlavý dav, jak utloukl a ušlapal k smrti vojáka přistiženého při krádeži.“¹

Chvilí po deváté hodině večer se v bytě objevil Leninův osobní strážce Eino Rahja, finský bolševik, který se s Leninem sblížil během mnohaletého vyhnanství. Řekl mu, že vláda nařídila zdvihnout všechny mosty na Něvě. Pokud by byl příkaz splněn, odřízlo by to Vyborg od centra města, a jestliže vládní loajalisté zburcují dostatečný počet vojáků, dovolí jim to ovládnout Petrohrad kus po kuse, odříznout od sebe jednotlivé oddíly rudých gard a zabránit jim v komunikaci.

„Nuže, jdeme do Smolného,“ řekl Lenin.

Rahja ho varoval, že nemají zajištěnou dopravu a budou muset jít pěšky. „Cesta může trvat několik hodin a je velmi nebezpečná.“ Oběma scházely propustky ke vstupu do centra.

Pak tedy musí okamžitě vyrazit, trval na svém Lenin. Našel kus papíru a nechal Fofanovové zprávu. „Jdu tam, kam jste nechtěla, abych šel. Nashledanou. Iljič.“

Vzal si převlek: obnošené šaty námezdního dělníka, brýle a paruku, která mu klouzala po hlavě, i když si přes ni nasadil dělnickou čepici s kšiltem, jež se měla následně zapsat do obecného povědomí. Proslulou nazrzlou bradku si oholil už v létě. Obličej si ovázal špinavým šátkem. Kdyby ho někdo zastavil, hodlal tvrdit, že ho bolí zuby.

Vyrazili do mrazivé vichrné noci. Lenin předpokládal, že bude pršet, a na botách měl galoše. Po několika stech metrech měli štěstí: mohli naskočit do skoro prázdné tramvaje, která je popovezla několik kilometrů na konečnou u rohu petrohradské Botanické zahrady u Finského nádraží. Sovětská oficiální historie následně líčila, jak se prý Lenin dal do řeči s průvodčí a ta se ho zeptala: „Odkud jste přijeli? To nevíte, že bude revoluce? S pány zameteme!“ Lenin se prý od srdce zasmál a vysvětlil dotyčné, jak se opravdu dělají revoluce – k nelibosti Rahji, který se bál, že se tím vůdce prozradí.

Těsně před půlnocí tramvaj zastavila u Litějného mostu. Zde se cesta stala obtížnější a riskantnější. Bližší stranu mostu hlídaly rudé gardy, které dvojici chodců považovaly za skutečné proletáře a pustily je dál. Opačná strana ještě byla pod kontrolou vládních vojsk, která kontrolovala propustky. Přesně v tu chvíli se s vojáky hádala skupinka dělníků, dvojice využila příležitosti a proklouzla nepozorována.

Šli po Litějném prospektu, už jen kus od Smolného, ale narazili na dva armádní kadety, mladé důstojníky, kteří je chtěli legitimovat. Rahja byl vyzbrojen dvěma revolvéry, a pokud by to bylo nutné, byl připraven jich použít. Pak ale dostal lepší nápad. Zašeptal Leninovi: „Já je zabavím, jděte“, a Lenin se odtrhl. Rahja se s patroulou začal hádat, pohupoval se na nohách a huhňal. Kadeti hmátli po pistolích, ale pak se rozhodli nechat věc být. Pustili je v domnění, že jde jen o neškodné staré opilce. Marxisté nemají věřit na náhodu; život mají vysvětlovat působením rozsáhlých historických sil. Avšak Lev Trockij – v roce 1917 druhý nejvlivnější bolševický předák – jednoduše konstatoval, že kdyby byl Lenin zatčen či zastřelen nebo se nenacházel v Petrohradu, „žádná Říjnová revoluce by nebyla“.

Dospěli k „velkému Smolnému“, ohromné okrové stavbě v palladiánském stylu s více než stopadesátimetrovým sloupořadím v průčelí. Zde se nacházelo „vnitřní bojiště revoluce“. Té noci palác „zářil světly a zdálky připomínal zaoceánský parník na nočním moři“. Zblízka „bzučel jak ohromný úl“. Venku postávali mladí rudí gardisté, „hlouček chlapců v dělnickém oblečení, vyzbrojených puškami s bajonety; při nervózním rozhovoru“ si zahřívali ruce u ohnišť. Lenina nikdo nepoznal, ale s obtížemi ještě nebyl konec. Lenin i Rahja měli propadlé propustky na bílém papíře, zatímco téhož dne ráno se vydávaly nové, červené doklady. „Tohle je směšné, takový bláznec,“ vykřikl Rahja. „Odmítáte vpustit dovnitř člena petrohradského sovětu.“ Když ani to nezabralo, začal se se strážemi hádat i Lenin. Teprve když lidé ve frontě za nimi začali nadávat, že je zdržují, a strkat se, pustily je stráže dál. „Lenin vešel dovnitř se smíchem,“ vzpomínal později jeden člověk z davu. Když před strážemi smekl, posunula se mu paruka.

Lenin byl uvnitř paláce poprvé a neměl potuchy, kam přesně jít. Smolný byl už řadu týdnů nacpaný vojáky přespávajícími na chodbách, revolučními politiky, kteří kuli pikle ve změti sto dvaceti sálů a místností, a novináři sledujícími průběh ruské revoluce. V paláci se vznášel nesnesitelný zápach. „Vzduch byl plný kouře z cigaret, podlahy byly pokryté odpadky a odevšad páchla moč. Na stěnách visely marné výzvy: ‚Soudruzí, zachovávejte prosím čistotu.‘“ Lenina, který se nadále bál vyrazit svou identitu, Rahja odvedl do druhého poschodí. Zde se ocitl stejnou měrou mezi přáteli i odpůrci.

Nad schody narazil na předsedu vojenského revolučního výboru Trockého, jenž byl pověřen plánováním převratu. „Pohled na Vladimira Iljiče v přestrojení byl zvláštní,“ napsal později Trockij. Zatímco se zdravili, dva prominentní členové opozičního socialistického uskupení si Lenina bedlivě prohlédli a s úsměvem se na sebe vědoucně podívali. „Zatraceně, ti zmetci mě poznali,“ zamručel.

Uvedli ho do sálu číslo 10, kde už několik dnů bez přerušení zasedal vojenský revoluční výbor. „Stanul před námi drobný šedovlasý stařík se skřípcem,“ vzpomínal Vladimir Antonov-Ovsejenko, jenž se záhy měl zařadit mezi nejkrutější bolševické pohůnky. „Člověk by ho považoval za učitele nebo antikváře. Sundal si paruku ... a v tu chvíli jsme poznali jeho oči; jako obvykle v nich jiskřil záblesk humoru. ‚Něco nového?‘ otázal se.“

Po dobu, co byl v úkrytu, Lenin o přesných podrobnostech převratu mnoho nevěděl. Malíř revoluce své dílo tvořil rozmáchlými, hrubými tahy. Teď na stolech uviděl rozprostřené mapy města a bylo mu řečeno, že nejpozději do rána budou hlavní petrohradské kontrolní uzly v rukách bolševiků. K dispozici bylo asi 25 000 ozbrojených rudých gardistů, ale potřeba jich bude jen malá část, prohlásil Trockij. Revolucionáři se ujmou moci bez jediného výstřelu.

Lenin i Trockij ulehli na deky a polštáře připravené v koutě místnosti, ale ani

jeden nedokázal usnout. Ve dvě hodiny ráno se Trockij podíval na hodinky a řekl: „Už to začlo.“ Lenin odpověděl: „Motá se mi hlava. Od života na útěku po vrchol moci – to je příliš,“ a podle Trockého svědectví se pokřižoval.*2

Přetrvává mýtus, že revoluce představovala vzorně zorganizovaný podnik extrémně disciplinovaných spiklenců, kteří krok za krokem přesně věděli, co dělají. Tato verze událostí vyhovovala oběma stranám. Sovětské historikové líčili „slavný Říjen“ jako povstání mas pod geniálním vedením mistra taktiky V. I. Lenina a jeho obratných a hrdinských pomocníků v bolševické straně, kteří průběh povstání řídili podle přesně rozvrženého plánu.

Útěšného mýtu se drželi i poražení „bílí“, jak se jim záhy mělo začít říkat: o moc je prý připravil precizně promyšlený vojenský převrat, uchystaný geniálním padouchem, jehož ďábelské plány chytře využily chaosu v petrohradských ulicích. Pro stoupence vládních loajalistů by nebylo posilou ani pramenem pýchy, pokud by se rozhlásilo, že je porazila konspirační skupinka, která málem zpackala vlastní revoluci. Kdyby bolševici v zásadních okamžicích narazili na sebemenší odpor, mohlo být po převratu.

Údajné „spiknutí“ ovšem bylo nejhůř hlídaným tajemstvím v dějinách lidstva. Celý Petrohrad věděl, že se bolševici připravují v nejbližší době svrhnout vládu. Posledních deset dní se o tom psalo v novinách. Hlavní pravicový deník *Reč* dokonce prozradil datum 25. října a levicová *Novaja žizň* Maxima Gorkého bolševiky varovala, ať se neuchylují k násilí a „neprolévají v Rusku znovu krev“. Domněle dokonalý detailní plán povstání byl naopak natolik vágní, že vlastně nikdo přesně nevěděl, kdy akce začala. V jednu chvíli vyslal petrohradský gubernátor k oběma stranám konfliktu delegaci se žádostí o sdělení, zda už povstání probíhá. Nedostal jasnou odpověď. Bolševici neměli žádné podstatnější bojové zkušenosti. Jedním z hlavních velitelů v terénu byl Alexandr Geněvskij, dříve prozatímní poručík carské armády, propuštěný z vojska poté, co byl v první světové válce zasažen bojovým plynem. Byl požádán, aby se v povstaleckých silách stal „generálem“. Rozkázal, aby vojenská plánovači ve Smolněm dostávali aktuální informace na telefonním čísle 148-11, o kterém mu bylo řečeno, že bude permanentně k dispozici. Povětšinou ale bylo nefunkční, a když náhodou fungovalo, bylo obsazené. Bolševikům se nepodařilo ovládnout petrohradskou telefonní ústřednu a museli využívat běžecké spojky. Hlavní námořnická posila ze základny v Kronštadt, obsazené spolehlivými stoupenci bolševiků, dorazila s jednodenním zpožděním.

Bolševici vyhráli, protože protivníci, tedy prozatímní vláda a její stoupenci – koalice

* Trockij byl později mnohokrát dotazován, zda si je absolutně jist, že se proslule zarytý ateista Lenin v tuto slavnostní chvíli pokřižoval. Odpovídal na to, že to byl překvapivý pohled, ale že se něco takového sotva dá zapomenout nebo jen tak vymyslet. Stejným překvapením pro Trockého bylo, že své motání hlavy Lenin záměrně vyjádřil německou větou „*Es schwindelt*“ – nejspíš pro zdůraznění.

středové pravice, liberálů a umírněných socialistů –, byli ještě nekompetentnější a rozpolcenější a nebrali bolševiky včas vážně. Hlavní důvod ale spočíval v tom, že většině lidí bylo jedno, kdo vyhraje. Málokdo si uvědomoval, že se děje něco důležitého, dokud nebylo po všem.³

Lenin ve Smolném probděl celou noc. Neustále se skláněl nad mapami a netrpělivě čekal na zprávy. Byl podrážděný, stále znovu požadoval spolehlivější informace i rychlejší jednání a podněcoval k uspíšení vzpoury. „Pracoval zběsile rychle, vyštěkával zprávy na udýchané kurýry a rozesílal pobočníky ... uprostřed bzukotu telegrafů.“ V chvatu připravoval prohlášení a dekrety, které vydá, až bude mít moc v rukou. Přecházel mezi číslem 10, kde zasedal vojenský revoluční výbor, a číslem 36 na konci dlouhé chodby, kde se lidské pachy mísily s výpary z vařeného zelí z re-fektáře v přízemí budovy. Zde zasedal zbytek bolševického vedení, tvořící ústřední výbor strany, „v místnůstce se špatně osvětleným stolem a kabáty poházenými po zemi. Na dveře neustále někdo klepal s novinkami.“

Někdy krátce po rozbřesku začali soudruzi rozebírat podobu nové vlády. Lenin uvažoval, jak ji nazvat.

„Nesmíme její členy označovat za ministry,“ prohlásil. „Je to hnusné, otřepané slovo.“

„Tak co komisaři?“ navrhl Trockij. „Akorát že už teď je komisařů moc. Co třeba lidoví komisaři?“

„Lidoví komisaři. To je dobré. A jak nazveme vládu?“

„Rada [sovět] lidových komisařů.“

„Nádhra,“ zvolal Lenin. „To páchne revolucí.“*

Následovala šaráda skromnosti mezi revolucionáři, kteří se za pár hodin měli stát svrchovanými oligarchy se strašlivou mocí nad životem a smrtí milionů lidí.

Lenin navrhl, aby v čele vlády stanul Trockij, zatímco on bude dál řídit bolševickou stranu. Nikdo už nikdy nezjistí, zda to myslel vážně, ale každopádně nevypadal překvapeně, když Trockij odmítl. „Velmi dobře víte, že Žid nemůže být v Rusku předsedou vlády,“ řekl. „A navíc byste se mnou permanentně nesouhlasil. Vy jste vůdce. Musíte to být vy.“ Rozhodnutí bylo přijato jednohlasně.⁴

Skupinky rudých gardistů přes noc obsadily strategická kontrolní stanoviště v celém městě. S výjimkou Mikulášova mostu u Zimního paláce zajistily všechny mosty přes Něvu. Už předtím obsadily Petropavlovskou pevnost na druhém břehu; její děla mířila přímo na palác, v němž sídlil předseda vlády Alexandr Kerenskijs a kde se scházela prozatímní vláda. Občas zazněly výstřely, ale nepropukly boje. „Všechno se

* Lenin i Trockij pečlivě studovali průběh Francouzské revoluce a čerpali z ní inspiraci. Volba označení záměrně odkazovala k jakobínským *commissaires*, domnělým ochráncům lidu. Výraz pochází z latinského slova *commissarius*, označujícího zplnomocněnce vyšší moci, v daném případě občanstva.

stalo, zatímco město spalo,“ zapsal si Nikolaj Suchanov, jehož očitě svědectví revoluce dodnes patří mezi nejlepší popis událostí. „Spíš střídání stráží než povstání.“

V šest hodin ráno padla centrální banka, hodinu nato telefonní centrála, hlavní pošta a telegrafní centrála. V osm ráno měli povstalci pod kontrolou všechna nádraží. Bolševici bez jediného výstřelu ovládli komunikační kanály v celém Petrohradu. Nedošlo ke ztrátám na životech. Teoreticky mohla vláda povolát městskou vojenskou posádku, čítající asi 35 000 mužů, avšak splnila se Trockého předpověď: většina vojáků sice nestála na straně bolševiků, ale nebyla ani ochotna s nimi bojovat.

Načasování převratu bylo pro Leninovu politickou strategii klíčové. Od carova pádu před devíti měsíci se o moc vracet dělila se sověty poslušnost stále slabších koaličních vlád. Ruské slovo *sovět* znamená jednoduše „rada“; jednalo se o chvatně navolené delegace dělníků a vojáků, které o sobě tvrdily, že stály na počátku a v čele předchozí revoluce, té, která v únoru 1917 svrhla samoděržaví Romanovců.

Lenin vyloučil účast bolševiků na vládě, avšak během uplynulého měsíce měli těsnou většinu v petrohradském sovětu. Lenin hodlal svrhnout vládu a vyhlásit, že koná ve jménu sovětů. Skutečnou moc by držel on a bolševici, avšak udržení vazby na sověty mu poskytne politické krytí a vnější zdání lidové podpory. Plán však měl jeden velký háček. Téhož dne se ve skvostném bělozlatém plesovém sále ve Smolném – hned pod labyrintem místností, ve kterých bolševici tajně připravovali státní převrat – měl sejít sjezd sovětů. Až sjezd v poledne zahájí jednání, měl Lenin převrat prezentovat jako hotovou věc a vyhlásit vítězství revoluce. Vláda ale prozatím přežívala a Zimní palác – od dob Kateřiny Veliké symbol moci v Rusku – ještě nepadl.

Vojenský výbor Leninovi původně tvrdil, že obsazení paláce je jednoduchá operace na pět až šest hodin. Ve skutečnosti ale nakonec zábor trval více než patnáct hodin a došlo během něj k přehlídce chyb, jež by byly komické, kdyby v sázce nebylo tak mnoho.

V devět hodin ráno Lenin vyzval vládu ke kapitulaci. Neobdržel odpověď. Premiér Kerenskij krátce po rozbřesku odjel na hlavní vojenské velitelství s cílem zburcovat loajální oddíly, které by povstání potlačily. Bolševici se ho nepokusili zadržet, přestože jeho únik nebyl nijak snadný. Před palácem sice parkovalo třicet automobilů, ale ani jeden nebyl provozuschopný. Předseda vlády si nemohl ani sehnat taxi. Byl vyslán podporučík s úkolem zjistit, zda by mohl zrekvírovat pojízdný vůz. Britské velvyslanectví ho odmítlo, ale jeden úředník amerického vyslanectví se

nechal přesvědčit a poskytl by Kerenskému k dispozici vlastního renaulta pod podmínkou, že ho dostane zpátky.* Jinému důstojníkovi se mezitím odkudsi podařilo sehnat luxusní kabriolet Pierce Arrow a dostatečné množství benzínu. Kerenskij se kolem Palácového náměstí a po petrohradských ulicích projížděl s odklopenou střechou, snadno rozpoznatelný.

Když se kolem poledního v Malachitovém sále Zimního paláce sešli ministři, výzvu ke kapitulaci odmítli a rozhodli se vydržet co nejdéle. „Jak osamělí a opuštění odsouzenci jsme obcházeli ohromnou past na myši,“ zapsal si do deníku ministr spravedlnosti Pavel Maljantovič.

Lenin měl – jak často zmiňovala jeho žena Naďa – sklony k záchvatům vzteku. Jejich frekvence stoupala s tím, jak se jeho zdravotní stav zhoršoval a prohlubovala se dlouhodobá nespavost a migréna. Po většinu dne zuřil nad tím, jak jsou vojenští plánovači neschopní. Své vystoupení na sjezdu sovětů odsunul z dvanácté hodiny na třetí odpolední, ale pokud by byl nucen k dalšímu výraznému odkladu, mohla by se celá jeho politická strategie zhroutit. Bylo zcela zásadní, aby převrat mohl představit jako naprostý úspěch a dobře odvedenou práci.

V čísle 10 ve Smolném vydával ve zběsilém tempu rozkazy na spolupracovníky a velitele rudých gard a rozesílal desítky vzkazů s žádostmi o rychlejší obsazení Zimního paláce. Žádosti se brzy změnilly v rozkazy a pak ve výhrůžky. Přeshlapoval po místnosti „jak lev v kleci“, vzpomínal vysoký funkcionář vojenského revolučního výboru Nikolaj Povojskij. „Vladimir Iljič nadával a křičel. Potřeboval Zimní palác za každou cenu. Prohlásil, že je připravený nás postřílet.“⁵

Ministři hráli na čas v ohromném, ale pochmurném symbolu carského Ruska, v němž od července sídlila prozatímní vláda. Většina dějin carské říše se odehrála v 1500 komnatách tohoto paláce, jehož průčelí obrácené k nábreží Něvy měřilo více než čtyři sta metrů. Kerenskij se nastěhoval do apartmánu ve třetím patře, který kdysi patřil carovi a jehož zdobená okna vyhlížela na věž Admirality. Většina paláce nyní sloužila jako lazaret pro raněné; v daný den jich tu bylo asi pět set. Na ohromné dvoraně u zadního traktu se nacházely stovky koní, příslušejících dvěma setninám kozáků pověřených obranou vlády. Spolu s kozáky tu bylo 220 kadeřtů z důstojnické školy v paláci Oranienbaum, 40 příslušníků cyklistického oddílu roty petrohradské posádky a 200 žen z úderného praporu smrti.** To bylo vše, co

* Ani majitel – americký diplomat Sheldon Whitehouse –, ani jeho šofér nedokázali přijít na to, jak z kapoty odstranit americkou vlajku. Zapůjčení auta přimělo bolševický režim zaslat americké vládě oficiální protestní nótu – první z mnoha.

** Přes hrůzostrašný název jednotky se povýtce jednalo o dívky z provincií, naprosto ne nadšené z toho, že se mají podílet na zoufalé záchraně prozatímní vlády, kterou nepodporovaly. Přitahovaly pozornost tělesnou velikostí a s nakrátko ostříhanými vlasy připomínaly chlapce. Fotografové, kteří je fotili den před převratem, si všimli, jak jsou v porovnání s kozáky drobné. Byly vyděšené – a nejenom z bolševiků. „V noci nám chlapi bušili na kasárna a rouhačsky hulákali.“ Když dostaly rozkaz k přesunu do paláce, bylo jim řečeno, že se

dokázala prozatímní vláda zmobilizovat z devítimilionových ozbrojených sil Ruska na obranu hlavního města a samotného kabinetu.

„Útok na Zimní palác“, tento ústřední výjev Říjnové revoluce, byla zřušovaná akce, během které mohl americký novinář John Reed se svou ženou Louisou Bryantovou odpoledne do paláce volně vejít, aniž by je kdokoli zastavil. Palácové služebnictvo v modrých carských livřejích jim jako obvykle odebralo kabáty a několik kadetů z vojenského učiliště je provedlo budovou. V přízemí „byla na konci chodby velká, bohatě zdobená místnost se zlacenými římsami a obrovskými křišťálovými lustry,“ napsal Reed. „Po obou stranách parketové podlahy ležely řady špinavých matrací s přikrývkami a na nich se tu a tam povalovali vojáci. Všude se válely nedopalky cigaret, kusy chleba, hadry a prázdné láhve se vzácnými francouzskými vinětami. Kolem se v zatuchlém ovzduší tabákového kouře a nemytých těl pohybovalo víc a víc vojáků s červenými nárameníky junkerských škol. Jeden měl láhev bílého burgundského, zřejmě ukradeného z palácových sklepů. Byla to jedna velká kasárna.“

Ve tři odpoledne už byly další odklady vyloučeny. Lenin vystoupil ve Smolném před sjezdem sovětů a drze vyhlásil vítězství, přestože vláda ještě nepadla, ministři nebyli pozatýkáni a Zimní palác nebyl pod kontrolou bolševiků. Byla to první velká lež sovětského režimu. Lenin přečetl prohlášení zformulované ráno, v době, kdy si myslel, že už je zdar převratu kompletní.

„Občanům Ruska! Prozatímní vláda byla sesazena. Vládní moc přešla do rukou orgánu Petrohradského sovětu dělnických a vojenských delegátů, vojenského revolučního výboru, který stojí v čele petrohradského proletariátu a posádky.

Věc, za kterou lid bojoval – okamžité dojednání demokratického míru, zrušení soukromého vlastnictví půdy, dělnická kontrola průmyslu, vytvoření sovětské vlády – této věci bylo dosaženo.

Ať žije revoluce dělníků, vojáků a rolníků!“

Prohlášení o tom, že se bolševici ujali moci, bylo pro Leninův plán natolik zásadní, že byl ochoten si celou událost vymyslet.⁶

Když se vrátil o patro výš, nedokázal ovládnout vztek. Nařídil ostřelování paláce z Petropavlovské pevnosti, avšak tragikomedie absurdního obléhání tím sotva začínala. Časový plán převratu se rozpadal víc a víc, a jak se den klonil k soumraku, veškeré termíny se vytratily. Bolševičtí dělostřelci byli naprosto neschopní. V pevnosti se nacházelo pět těžkých polních děl, ale byly to muzeální kusy, z nichž se už řadu let nestřílelo a mnoho měsíců je nikdo nevyčistil. Bylo nalezeno několik lehčích cvičebních děl a ta byla rozmístěna na pozice, ale nikdo do nich nedokázal najít správné třípalcové náboje. Pak vyšlo najevo, že tato děla

zúčastní plukovní přehlídky. Nebyly připravené střílet do ruských spoluobčanů. A obléhající bolševici měli z jejich přítomnosti v paláci také obavy: „Lidi řeknou, že jsme stříleli na ruské ženy,“ prohlásil jeden.

nemají mířidla. Pozdě odpoledne komisaři odhalili, že je prostě nutné původní děla jen vyčistit.

Následné události však byly ještě surreálnější. Pro povstalice byl příliš náročný i prostý úkol vyzdvihnout červenou lucernu na vršek stožáru pevnosti, což měl být signál pro začátek dělostřelby i pozemního útoku. Žádnou červenou lucernu se nedařilo najít. Bolševický velitel pevnosti Georgij Blagonravov se vypravil do města, aby vhodné svítidlo našel, ale spadl do bahnité jámy. Vrátil se s fialovou lucernou, kterou nedokázal připevnit ke stožáru. Povstalci se pomyšlení na signalizaci vzdali.

V půl sedmé večer nařídili bolševici, kteří už několik dní měli pod kontrolou nedalekou námořní základnu v Kronštadu, aby bitevní křižníky *Aurora* a *Amur* vpluly do vnitrozemí a zakotvily před Zimním palácem. Deset minut poté zaslali ultimátum: „Vláda a vojsko musí kapitulovat. Toto ultimátum vyprší v 19 hodin 10 minut, načež okamžitě zahájíme palbu.“

Ministři ultimátum odmítli. Za deset minut sedm usedli k večeři; podával se boršč, dušená ryba a artyčoky. Tou dobou už obhájci paláce byli připraveni vzdát se a podrobit se osudu. „Vojáci chtěli akorát kouřit, opít se a nadávat na svoji beznaděj,“ vzpomínal jeden z důstojníků. S přibývajícemi minutami jich většina nenápadně vzala roha. Většina kadetů se šla někam najíst, část ženského pluku zcela odešla. Kozáci – jediní s vojenským výcvikem – se vytratili „znehucení z těch Židů a ženských uvnitř“. Uvnitř zůstalo méně než 250 bojovníků. Rudé gardy mohly kdykoli jednoduše napochodovat dovnitř.

„Vláda“ dál vydávala dekrety a přehazovala si kabinetní posty; ministr, kterému Kerenskij ráno postoupil řízení kabinetu, rozhodl, že se musí jednat o jmenování „diktátora“ v Rusku. Nevyjasnil ovšem, čemu mimo Malachitový sál a jeho velkolepé sloupy, zdobené krby a ohromné vázy by diktátor diktoval. Ministři hodlali nejasný stav protahovat co nejdéle, přesvědčení, že pokud je bolševici svrhnuou silou, stihne je za to odsouzení.⁷

Většina obyvatel Petrohradu vůbec netušila, že nějaká revoluce probíhá. Banky i obchody měly po celý den otevřeno, jezdily tramvaje, v továrnách se pracovalo jako obvykle a dělníci neměli ponětí, že se je Lenin chystá vysvobodit zpod jha kapitalistického vykořisťování. Před plným hledištěm Národního domu večer vystoupil Šaljapin v *Donu Carlosovi*, v Alexandrinském divadle se dávala *Smrt Ivana Hrozného* od Alexandra Tolstého. Noční kluby i koncertní síně měly otevřeno. Prostitutky v uličkách podél Něvského prospektu nabízely své služby jako kterýkoli jiný středeční večer. V restauracích bylo nabito. John Reed se skupinou dalších amerických a britských reportérů večeřel v Hôtel de France poblíž Palácového náměstí. Po hlavním chodu se vrátili sledovat revoluci.

V sovětské mytologii následujících desetiletí byla revoluce vyobrazována jako povstání lidových mas. Opak je pravdou. Dobové snímky zachycují několik izolovaných

míst, kudy popocházejí hrstky rudých gardistů. Nikde se nesrotily davy, nikde se nestavěly barikády, nepropukly žádné přestřelky v ulicích. Není možné zjistit, kolik lidí se v oněch několika lokalitách, na nichž během povstání záleželo, podílelo na událostech. Podle Trockého odhadu jich „nebylo víc“ než 25 000, ale tím měl na mysli počet rudých gardistů, které mohl povolát. Skutečné číslo bylo daleko nižší, nejspíš maximálně 10 000 účastníků ve městě s takřka dvěma miliony obyvatel.

Nikdo nikdy nevzal palác ztečí, jak je to vyobrazeno v *Říjnu*, technicky brilantním, ale povýťce vyfabulovaném filmu Sergeje Ejzenštejna z roku 1928. Placených statistů při natáčení bylo mnohem víc než účastníků reálné události.*8

Ve 21 hodin 40 minut byl konečně výstřelem slepého náboje z *Aurory*, kotvící u Anglického nábřeží naproti paláci, dán signál k zahájení dělostřelby. Ministři šli k zemi a celá rota ženského úderného praporu byla vyděšená tak, že je bylo nutné na uklidnění odvést do místnosti v zadní části budovy.

Dvacet minut nato začala děla z Petropavlovské pevnosti pálit ostrými. Výstřelů bylo přes třicet, ale palác zasáhly jen dva a poškodily pár říms. Cíl čítající 1500 místností se jedné střele podařilo minout o několik set metrů.** Podvojskij a Antonov-Ovsejenko, kterým Lenin před pár hodinami hrozil zastřelením, vstoupili v čele skupinky námořníků a rudých gardistů do paláce a při prohledávání místností záhy zjistili, že nečelí takřka žádnému odporu. V Malachitovém sále „nás dostihl strach jak nápor otráveného vzduchu,“ prohlásil později ministr spravedlnosti Maljantovič. „Bylo jasné, že konec je nablízku.“

Kolem druhé hodiny ráno do místnosti vrazil „v čele ozbrojeného davu“ mužiček s dlouhými vlnitými zrzavými vlasy v klobouku se širokou krempou a s plandavou rudou kravatou. Přestože nevypadal jako voják, zaječel řezavým hlasem: „Jsem Antonov-Ovsejenko, zástupce vojenského revolučního výboru. Všem členům prozatímní vlády tímto sděluji, že jsou zatčeni.“

Mezi strkajícími se rudými gardisty, kteří pokřikovali „Zapíchněte je“ a „Do řeky s nimi“, byli odvedeni do Petropavlovské pevnosti. Antonov varoval, že kdokoli se ministrům pokusí ublížit, bude zastřelen. Obětí za celý den bylo asi pět mrtvých a méně než dvacet raněných; všichni se ocitli v křížové palbě.

Hlavním problémem vojenského revolučního výboru teď bylo udržet pod kontrolou vlastní bolševické oddíly. Jedna palácová místnost za druhou se plnila bednami s carskými poklady, jež měly být odeslány do úschovy do Moskvy, ovšem rudí gardisté měli jiné představy. „Jeden muž si tam pyšně vykračoval s bronzovými

* Ještě více účastníků měla historická rekonstrukce dobytí paláce k pátému výročí revoluce roku 1922.

** Výbuchy poděsily osmnáctiletého Vladimira Nabokova, syna kabinetního tajemníka, nejvyššího administrativního úředníka prozatímní vlády. Byl doma na třídě Morskaja hned u paláce a zrovna se snažil napsat báseň.

hodinami na rameni, jiný si našel chochol z pštrosích per a ten si zastrčil za čepici,“ píše očitý svědek Reed. „Drancování zrovna začínalo, když kdosi zvolal: ‚Soudruzi, nic neberte! To je majetek lidu! Přestaňte! Dejte všechno zpátky!‘“ Mnoho rukou strhlo pachatele drancování k zemi a vyrvalo jim damašek a tapisérie z náručí, dva muži odnesli bronzové hodiny. Chvatně a bezohledně byly věci nacpány zpátky do beden. V chodbách a na schodištích bylo zdálky slyšet slábnoucí křik: „Revoluční disciplína! Majetek lidu.“

Jiní rovnou zamířili do carských vinných sklepů, jež patřily k nejlepším na světě. Obsahovaly bedny tokajského z časů Kateřiny Veliké a oblíbený ročník Mikuláše II., Château d'Yquem 1847. „Záležitost s vínem ... se stala kritickou,“ vzpomínal Antonov. „Vyslali jsme strážu ze zvlášť vybraných jednotek. Opily se. Rozestavili jsme strážu z plukovních sovětů. Také podlehly. Následovaly nezkrotné bakchanálie.“

Antonov zatelefonoval petrohradským hasičům, aby sklepy zatopili vodou, „ale hasiči ... se opili také“.⁹

Skutečné drama se odvíjelo ve Smolném. Zde se rozhodovalo o vítězství revoluce. Sjezd sovětů znovu zasedl v půl jedenácté večer a zakouřený taneční sál sršel hněvem. Lenin doufal, že převrat bude bez námitek schválen, avšak mnoho delegátů akci naopak odsoudilo. Námitky vzneslo dokonce i několik bolševiků. Postup Leninových protivníků mu však hrál do karet. Ostatní socialistická uskupení prohlásila, že „s tímto zločinným převratem nehodlají mít nic společného“, odešla ze sovětu a definitivně tím ztratila v Rusku zásadní vliv. Mohli Leninovi jeho postavení ztížit, kdyby zůstali silnou opoziční silou, sjednocenou proti bolševikům. Možná by i Leninovi zabránili vybudovat diktaturu. Odchod ze sálu byl – jak mnozí později přiznali – fatální chybou. „Udělalí jsme z bolševiků pány situace,“ prohlásil Leninův odpůrce Suchanov. „Odchodem ze sjezdu jsme jim poskytli monopol na sověty. Naše vlastní iracionální rozhodnutí zajistila Leninovi vítězství.“

Kolem páté hodiny ranní, když se opozice právě chystala zinscenovat vlastní odchod do zapomnění, pronesl nejúchvatnější bolševický řečník – brilantní, ješitný a nemilosrdný Trockij – jeden z nejslavnějších proslavů 20. století. Povstání „nevyžaduje žádné oprávnění“, prohlásil. „To, k čemu došlo, není spiknutí, nýbrž povstání. ... Lidové masy následovaly náš prapor. Co nám však nabízejí oni [*namířil prstem na ostatní socialisty*]? Prý: zřekněte se vítězství, učiňte ústupky, přistupte na kompromis. S kým? táží se. Těm, kdo nás opustili, musíme říct: jste prachbídění ztroskotanci, svou roli jste sehráli. Jděte, kam jít musíte – na smetiště dějin.“

Dvě hodiny nato vystoupil na sjezdu Lenin: již bez přestrojení a jist si vítězstvím. Zářil. Obešel se bez řečnických kudrlinek. Přečetl ráno sestavený Dekret o míru, který sliboval konec války, a Dekret o půdě, proklamující zábor velkostatků. Dostalo se mu bouřlivého potlesku. Někteří staří bolševici – otrlí muži a ženy, kteří přestali věřit, že tato chvíle kdy nadejde – plakali. Divákům, kteří Lenina viděli poprvé,

nepřipadal jako revolucionář schopný stvořit společnost nového typu a změnit běh dějin, napsal John Reed. „Drobná statná postava s velkou kulatou lysou hlavou, přisedlou mezi ramena. Malá očka, nos trochu zvednutý, široká dobrácká ústa a výrazná brada. ... Měl na sobě obnošené šaty s příliš dlouhými kalhotami. Žádný oslnivý zjev, jaké se stávají idoly lidu [...]. Zvláštní lidový vůdce – vůdce čistě silou svého intelektu. Nepotrpěl si na efekty a na žerty, byl nekompromisní a objektivní, neprojevoval žádné pitoreskní zvláštnosti – zato však měl schopnost jednoduchými slovy vysvětlit hluboké myšlenky, analyzovat konkrétní situaci. A slučoval v sobě okamžitou chytrost s maximální intelektuální odvahou.“

Brzy po „slavném Říjnu“ se Lenin vyjádřil, že získání moci bylo snadné, „lehké jak zdvihnout peříčko“. Byla to od něj ale jen škodolibost. Ve skutečnosti byla cesta k moci dlouhá a tvrdá.¹⁰

1

Šlechtické hnízdo

„Tenhle ten Lenin, ... ten není nebezpečný.“

– Kníže Georgij Lvov, první ruský premiér po pádu samoděržaví

Všechny skutečně důležité životní vztahy Lenin navázal se ženami. Mezi muži měl jen velice málo blízkých přátel, a pokud je našel, většinou je následně ztratil nebo se spontánně rozpadly kvůli politice. Muži s ním buď museli naprosto souhlasit a podrobit se jeho vůli, nebo z jeho blízkého okolí zmizet. Jak vzpomínal jeden jeho mnohaletý důvěrník ve vyhnanství: „Začal jsem se odlučovat od revolučního hnutí, a pro Vladimira Iljiče jsem tak naprosto přestal existovat.“ Ve třiatřiceti letech už mezi muži tykal pouze svému mladšímu bratru Dmitriji; všem ostatním vykal.¹¹

Po většinu života byl obklopen ženami: kruh tvořila matka, sestry, po čtvrt století manželka Naďa a milenka Inessa Armandová, se kterou ho pojilo komplexní citové pouto a současně těsný pracovní vztah, jehož intenzita s uplývajícími lety prošla mnoha výkyvy. Během celého patnáctiletého exilu v různých stísněných penzionech po celé Evropě se nenarušila přátelská atmosféra soužití s tchyní, ženou vyhraněných názorů, jež se od Leninových stanovisek podstatně odlišovaly.

V historických výkladech byly Leninovy ženy znevažovány coby pouhé služky, které mu vedly domácnost nebo vyřizovaly poměrně prostinké a přízemní politické úkoly. Není to pravda. Lenin zastával ohledně postavení žen progresivnější názory než většina jeho mužských současníků v revolučním hnutí, i když je současně pravda, že toto srovnání nepředstavuje příliš náročné kritérium.

Epochální radikál Lenin byl v mnoha ohledech konvenčním ruským měšťanem konce 19. století a jistě ne feministou v moderním smyslu slova. Od žen ve svém okolí očekával, že ho budou opečovávat, hýčkat ho a starat se o něj – což se také dělo. Zároveň jim ale naslouchal a v politických záležitostech je bral stejně vážně jako muže.

Jeho žena Naďa je mnohdy vydávána za pouhou sekretářku, pomocnici bez vlastních názorů. Její osobitost ale byla mnohem výraznější. V době, kdy se seznámili, už byla revolucionářkou, zažila už před svatbou věznění a vyhnanství na Sibiři a hrála spolu s ním klíčovou roli v ilegální konspirační síti, která před rokem 1917 udržovala naživu plamen revoluce v Rusku. Nesepsala sice žádná marxistická ani filozofická díla, málokdy se vyjadřovala k politické taktice či konkrétním opatřením a málokdy Leninovi v něčem protiřečila, avšak Lenin spoléhal na její praktické schopnosti

a soudnost. „Řídila“ desítky bolševických tajných agentů po celé Ruské říši a dopodrobna znala všechny aspekty stranické organizace. Především pak držela pod kontrolou manželovy návaly vzteku a kolísavé nálady, což mnohdy vyžadovalo bezmezný takt.

Další ženou, jejíž úloha v Leninově životě byla buď chápána mylně, nebo – ze strany sovětských úřadů po Leninově smrti – záměrně přehlížena, byla Inessa Armandová. Deset let, až do její smrti v roce 1920, měli střídavě přerušovaný poměr. Armandová byla ohniskem Leninova citového života. Současně patřila mezi nejznámější socialistky své generace a Leninovy nejbližší spolupracovnice; neváhal jí svěřovat mimořádně důvěrné úkoly. Mnohdy ho reprezentovala na mezinárodních revolučních sjezdech, což byla zodpovědnost, kterou byl ochoten delegovat jen na několik málo jednotlivců. Zastávala po Leninově boku funkce v porevoluční Moskvě. Často s ním nesouhlasila a dávala svůj nesouhlas jasně najevo, ale přesto zůstali neodluční. Každý, kdo ji znal – včetně Leninovy ženy, která se s Armandovou důvěrně spřátelila v podivně dojemném a věrném milostném trojúhelníku –, chápal, jak je pro něj důležitá. Po její smrti však nástupci bolševického vůdce nastolili Leninův „kult“, v němž měl být uctíván jako sekulární božstvo a živoucí pilíř bolševické čistoty, a Inessu Armandovou sovětská historie takřka beze stopy vymazala. Během pěti let bezprostředně před revolucí napsal Lenin Inesse Armandové k osobním i politickým záležitostem mnohem víc dopisů než komukoli jinému. Jejich korespondence a její deníky byly skoro sedmdesát let v trezoru, dokud se Leninem založený komunistický stát nezhroutil.

Dvě z Leninových sester se dožily dospělosti a těsně s ním spolupracovaly v revoluční ilegalitě. Anna Iljinična Uljanovová, narozená 1864, byla o šest let starší než on, Marija byla oproti němu o osm let mladší. Obě byly carským režimem opakovaně vězněny a trestány vyhnanstvím za subverzivní činnost; pomáhaly pašovat do země a ze země tajné agenty a socialistické publikace. Po revoluci zastávaly v sovětském režimu zodpovědné funkce. Po mnoho let evropského exilu jedna či druhá – častěji Marija – sdílela s Leninem, Nadou a Leninovou tchyní společnou domácnost.*

Lenin po celý život spoléhal na skupinku žen, jež mu byly osobně naprosto oddány a povětšinou věřily i ve věc revoluce. Vykonalý kvůli němu ohromné oběti a někdy na sebe braly krajní osobní riziko: revoluce byla nebezpečná záležitost. Důvěru, kterou v něj chovaly, možná Lenin považoval za samozřejmou a někdy se podle toho choval, avšak jejich pouta byla vzájemná.

* Lenin měl ještě dvě další sestry a obě se jmenovaly Olga. První, narozená roku 1868, zemřela před završením jednoho roku. Nejbližší měl z celé rodiny ke druhé Olze, narozené na podzim 1871, o rok a půl mladší než on. V dětství a dospívání byli neodlučnými kamarády. Podle mnoha rodinných přátel byla ze všech sourozenců nejnadanější, intelektuálně i umělecky talentovaná, předurčená k velkým věcem – a zároveň byla sympatická a hezká. V pouhých devatenácti letech zemřela na tyfus. V té době s Leninem bydleli společně v Petrohradu a bratr o ni v posledních dnech pečoval. Byl hluboce zasažen tím, že ji nedokázal zachránit, a jeho dopisy příbuzným jsou po její smrti celé měsíce plné pocitu viny a žalu.

Mnoho nelítostných cyniků má upřímný vztah k vlastní matce. Lenin před příbuznými a soudruhy často říkal: „Matka... nu, zkrátka, je to svěťice.“ Posledních dvacet let před její smrtí ji viděl málokdy – zemřela roku 1916, když byl v exilu ve Švýcarsku –, avšak dopisy, jež jí zasílal, nepsal z povinnosti, nýbrž z lásky. Ať se na své pouti Evropou ocitl kdekoli, pravidelně se jí ozýval. Dopisy se málokdy týkaly politiky nebo jeho publicistické a žurnalistické práce, avšak podával jí – mnohdy extrémně podrobné – zprávy o svém zdraví, cestách a domácnosti. Mnohdy se jedná o „zápisky z přírody“, popisující lovecké výpravy nebo túry v Alpách; chůze po horách a divokou přírodou patřila k jeho velkým vášním. Všechny dopisy domů jsou adresovány „Milované mamince“. Poslední dopis, doručený jen pár týdnů před její smrtí, končí slovy: „Vřele Tě objímám, nejdražší maminko, a přeji Ti sílu.“ Lenin byl – zvláště s přibývajícími lety – trucovitý, nesnášenlivý a vzteklý, avšak nikdy si nikomu ani jednou nepostěžoval na matku a vždy si vůči ní počínal s bezvýhradnou láskou.

Marija Alexandrovna Blanková se narodila roku 1835 v Petrohradu. Její otec byl Žid (což ovšem sovětské úřady po Leninově smrti držely v přísném utajení) a excentrický pedant. Narodil se coby Sril (tj. Israel v jidiš) Mojsejevič („Mojžíšův syn“) Blank v Oděse, ale za studií medicíny přestoupil na pravosláví a změnil si jméno na Alexandr Dmitrijevič Blank. Po dosažení doktorského titulu procestoval Evropu a vzal si dceru bohatého německého obchodníka Annu Groschopfovou. Anna byla protestantka a podle striktních carských zákonů o náboženství měla přestoupit na pravoslavnou víru, ale odmítla se podrobit a svých šest dětí vychovala jako luterány.*

Alexandr Blank začal na pozici vojenského lékaře, pak se stal lékařem policejním a nakonec nemocničním inspektorem ve Zlatoustu v ohromné Čeljabinské gubernii na západě Sibiře. Díky tomu obdržel hodnost „státního rady“, takže se směl označovat za šlechtice. Když v padesáti odešel na odpočinek, nechal se zapsat jako

* Lenin o svém zčásti židovském původu skoro jistě nevěděl. Jeho sestra Anna část historie odhalila ve třicátých letech, když poprvé navštívila Švýcarsko a seznámila se s rodinou jménem Blank. Bylo jí řečeno, že skoro všichni Švýčari toho jména jsou Židé. Pak zjistila, že stříbrný šálek – památka rodiny Blankových, kterou podělila po matce – odpovídá nádobě užívané při židovských náboženských svátcích. Záhy po Leninově smrti Annu požádal Leninův institut, založený roku 1924 k uchování jeho „odkazu“, o sepsání autoritativní historie rodiny Uljanovových. Anna provedla důkladný výzkum a zjistila o dědečkově detaily, které pro ni byly naprostou novinkou. Nikomu mimo okruh rodiny se se svou prací po mnoho let nesvěřila. Až roku 1932, krátce před smrtí, odhalila svá zjištění v dopise Stalinovi. Odebrala se do jeho kanceláře v Kremli a dopis mu předala osobně. „Nejspíš pro Vás není tajemstvím, že výzkumy ohledně našeho děda prokazují jeho původ z chudé židovské rodiny,“ sdělila mu. Zveřejnění těchto skutečností, napsala, by „mohlo napomoci v boji s antisemitismem. ... Vladimir Iljič si Židů vždy cenil a byl vždy přesvědčen o jejich mimořádných schopnostech.“ Stalin si dopis pečlivě přečetl a okamžitě odpověděl: „O tomto dopise absolutně nikomu ani slovo.“ Sám Židy nenáviděl a nejspíš mu silný vnitřní instinkt i chladný politický kalkul říkal, že by bolševické věci mezi Rusy nepomohlo, pokud by vyšlo najevo, že zakladatel sovětského státu měl židovské kořeny. Kdyby se o tomto faktu dozvěděl Lenin, nejspíš by mu zveřejnění nijak nevadilo. Jak jednou řekl spisovatel Maxim Gorkému: „Inteligentních lidí nemáme mnoho. [Rusové] jsou nadaný národ. Ale jsme líní. Bystrý Rus je skoro vždycky Žid nebo osoba s příměsí židovské krve.“

příslušník kazaňské šlechty a pořídil usedlost Kokuškino asi třicet kilometrů na sever od města. Ke statku patřil krásný panský dům a čtyřicet nevolníků.¹²

Matka Mariji Alexandrovny zemřela, když byly Mariji tři roky, a otec zahájil soužití se svou švagrovou, taktéž ovдовělou sestrou své ženy Jekatěrinou von Essen. Na tu dobu to byl šokující poměr a Blank chtěl Jekatěrině zajistit společenskou důstojnost. Chtěl se s ní oženit, avšak v očích církve šlo o protiprávní svazek a dvojice neobdržela svolení. Usedlost Kokuškino byla zčásti přičtena z jejich peněz a zůstali spolu až do její smrti v roce 1863.*

Leninova matka – tichá, sveřepá, introvertní žena – měla tmavohnědé vlasy, byla útlá a oblékala se elegantně, i když většinou ne podle poslední módy. Polibky ani objímání se v rodině neprovozovaly a Marija Alexandrovna zpravidla pohlížela na jakékoli projevy emocí nelibě. Byla doma dominantní postavou, všechny děti ji hluboce ctily a milovaly. „Měla naši lásku a poslušnost,“ vzpomínala později nejstarší sestra Anna. „Nikdy nezvýšila hlas a takřka nikdy se neuchylovala k trestům.“¹³

Útrapy snášela statečně a vytrvale své děti chránila před dopady nedostatku, jemuž musela čelit v důsledku rodinných úmrtí a neustálého dozoru tajné policie. Počínala si střídmě, ale nešukdčila. Byla inteligentní a vzdělaná a nikdy nesdílela radikální, pro ni mnohdy až nesrozumitelné politické postoje svých dětí. Rozhodně nebyla v žádném ohledu marxistkou ani revolucionářkou. Chápala ale, že nemá smysl se s dětmi hádat kvůli politice nebo se vyptávat na jejich ilegální aktivity bez ohledu na to, že pro své názory budou muset trpět. Dopisů synu Vladimirovi se dochovalo jen málo, avšak v těch, které máme, se o politice letmo zmiňuje jen jednou. Pro Mariju Alexandrovnu byla na prvním místě rodina.

Všechny její děti, jež se dožily dospělosti, prošly – někdy několik současně – vězením či vyhnanstvím. Vždy se přestěhovala do blízkosti žaláře nebo do nejbližšího povoleného města. Často se poníženež doprošovala úředníků, aby některé její dítě propustili nebo vůči nim projeví shovívavost. Ač nebyla bohatá, byla finančně zajištěná a všichni její potomci občas dlouhodobě záviseli na její podpoře. Posílala jim hotovost, oblečení, knihy i balíčky s jídlem a podle všeho si na vznášené prosby nikdy nepostěžovala. Vladimír žádal o větší pomoc než kdokoli ze sourozenců. Přitom občas dostával vysoké částky odjinud a několik let si bral plat z pokladny bolševické strany, avšak za knihy a novinové články vydělával málo. Existence profesionálního revolucionáře byla mnohdy vratká a několikrát

* Alexandr Blank mnohdy pobuřoval středostavovské mínění i jinak než uspořádáním své domácnosti. Měl konflikty s nadřizenými, děsil podřízené a zastával krajně neortodoxní názory ohledně – jak bychom řekli dnes – alternativní medicíny. Byl zapáleným zastáncem „balneologie“, metody, která pacienty balila na několik hodin od hlavy k patě do vlhkých prostěradel a ručníků. Měl za to, že být obalen vodou prospívá hygieně a zabíjí bacilonosiče. Tato léčba sice měla nulové vědecké opodstatnění, nejspíš ale zabila méně pacientů než pravidelné pouštění žilou a užívání pijavic, což byla v dané době stále běžná praxe.

se ocitl bez peněz; ještě jako zralý čtyřicátník by nepřežil bez pravidelné výpomoci od matky.

Vladimir rozhodně nepodědil matčinu poklidnou trpělivost a snášenlivost, avšak některé rysy měli společné. „Jakmile jsem poznal jeho matku, pochopil jsem tajemství kouzla Vladimira Iljiče,“ prohlásil Ivan Baranov, Leninův soudruh z raného revolučního období.¹⁴

Předkové z otcovy strany byli pro sovětské historiky stejně ošemetní jako ti z matčiny. Poslední oficiální sovětský životopis, který vyšel v padesátých letech, tvrdil, že Leninův otec Ilja Nikolajevič Uljanov pocházel z „dolních středostavovských vrstev z Astrachaně“. Touto formulací se víc zakrývá než vypovídá. Leninova babička z otcovy strany Anna Alexejevna Smirnovová byla negramotná kalmycká žena, jejíž předkové pocházeli ze střední Asie, a navenek se vyznačovala typickými etnickými rysy. Většina popisů Leninova zevnějšku zmiňuje „mongolské oči“ a vysoké lícní kosti, avšak informace o prarodičích Sověti systematicky tutlali. Neladily by s pečlivě udržovaným oficiálním obrazem zakladatele bolševismu, jehož bylo nutné prezentovat jako bytostně ruského velikána.*

Ilja se narodil roku 1831 a oba jeho rodiče zemřeli mladí. Výchovu a slušné vzdělání mu zajistil strýc Vasilij, blahobytný krejčí a kupec provozující úspěšný podnik v Astrachani, smrdutém rybářském městečku na deltě, kterou se Volha vlévá do Kaspického moře. Ilja si zajistil aprobaci učitele přírodních věd a vyučoval na středních školách v řadě jihoruských provinčních měst. Roku 1863 se oženil a až do roku 1869 vyučoval v Nižném Novgorodu, načež byl výrazně povýšen do funkce školního inspektora Simbirské gubernie, čímž si zajistil dědičný šlechtický titul.

Ze všech dětí Uljanovových se otci nejvíce podobal Vladimir. Ilja Uljanov měl šikmé, jantarově jiskřivé oči, široké klenuté čelo a zrzavé vlasy, které mu nedlouho po dvacítce začaly vypadávat. Stejně jako jeho syn ráčkoval a občas mírně šišlal. V porovnání s manželkou byl společenštější a otevřenější. Většinu času byl jako inspektor na cestách; školní distrikt, na který dohlížel, byl ohromný. Leninova matka, ač nominálně luteránka, chodila do kostela málo. Otec byl zbožný a postaral se, aby děti měly tradiční ruskou pravoslavnou výchovu.

Byl to bytostně poctivý a liberálně smýšlející člověk, který věřil v dílčí reformy a vývoj skrze vzdělání: slušný měšťan, jakým jeho syn později pohrdal mnohem příkrěji než zatvrzelým reakcionářem. Ilja uctíval „cara osvoboditele“ Alexandra II., který v roce 1861 zrušil nevolnictví a zahájil sérii dalších dílčích kroků k modernizaci romanovského samoděržaví. Když ho v roce 1881 zabila bomba nastrčená teroristy

* Za Stalinovy vlády byly všechny doklady o Leninově kalmyckém původu zničeny. Pravda vyšla najevo náhodou. Arménská spisovatelka Marietta Sagiňanová připadla na několik dochovaných dokumentů při práci na knize *Rodina Uljanovových*, která nejprve vyšla v nízkonákladovém časopise v roce 1937 a úřady ji okamžitě zakázaly. Znovu vyšla až roku 1957 po Stalinově smrti, během krátkého kulturního tání v SSSR.

z revoluční skupiny *Narodnaja volja*, Ilja Uljanov několik dní plakal. V kompletní služební uniformě se zúčastnil zádušní mše v simbirské katedrále Svaté Trojice. Byl hrdým příslušníkem establishmentu. Soudě podle dochovaných záznamů byl za celý život v kontaktu jen s jedním prokazatelným „podvratným živlem“, totiž rodným lékařem Uljanovových Alexandrem Kaďanem, kterého tajná policie odsoudila k internímu vyhnanství, takže byl povinen setrvávat v hranicích města. Jejich známost ale byla výhradně profesionální.

„Náš otec nikdy nebyl revolucionář,“ napsala Anna v krátké historii vlastní rodiny. „V oněch letech – jako čtyřicátník a hlava rodiny – chtěl svoje děti před tímto smýšlením chránit.“ Sestra Marija s tím souhlasila. „Otec byl vůči carskému zřízení naprosto loajální, rozhodně ne revolucionář,“ řekla mladší soudružce. „Vlastně pořádně nevíme, jaký postoj k radikálním aktivitám mládeže zaujímal.“

Sám Lenin se svůj původ nikdy nepokoušel skrývat nebo mást, i když Sověti následně vytvořili mýtus o tom, že zakladatel prvního dělnického státu na světě „vzešel z lidu“ a „pocházel z nižších vrstev“. Pro mnohé, kdo ho osobně znali, bylo jeho chování a vystupování snadno srozumitelné. Přesvědčený socialista Maxim Gorkij, který se skutečně narodil v nehlubší nouzi a pocházel z lidu, viděl, že „Vladimir Iljič má vnitřní přesvědčení ‚vůdce‘, ruského šlechtice, a není prost některých psychických rysů této vrstvy“.¹⁵

Dětská idyla

„Lidé dělají své dějiny, ale nedělají je tak, jak se jim zlíbí, za okolností, jež by si sami zvolili, nýbrž za okolností, jež tu byly před nimi, jež jim jsou bezprostředně dány a jež zdědili z minulosti. Tradice všech mrtvých pokolení tíží mozek živých jako můra.“

– Karl Marx, Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta, 1852

V letech dětství a dospívání nic nenasvědčovalo tomu, že by se měl Vladimír Uljanov stát velkým rebellem historie. Vyrůstal ve šťastném domově, uprostřed milující rodiny, v solidním měšťanském pohodlí, byť ne v ostentativním bohatství. Slovem i příkladem rodičů mu byly vštěpovány hodnoty píle, spořivosti a tvrdé práce a důležitost vzdělání.

Narodil se 10. dubna 1870 v provinčním maloměstě Simbirsku na pozvolném toku Volhy 900 kilometrů na jihovýchod od Moskvy. Šest dnů po narození byl pokřtěn v pravoslavném kostele Sv. Mikuláše, kde se každou neděli při bohoslužbách scházela městská smetánka.

O šest let starší sestra Anna vzpomínala, že se „Voloda“ po narození „převažoval seshora“: měl totiž velkou hlavu a krátké slabé tělíčko. Hodně padal a špatně se mu vstávalo, kvůli čemuž často křičel vzteky. „Byl hluchý, brekoun, s bojovnými veselými kaštanovými očkami,“ uvedla Anna. „Začal chodit skoro současně se svou sestrou Oljou [= Olgou], která byla o rok a půl mladší než on. Začala chodit velmi brzy, aniž si toho její okolí všimlo. Voloda ... se naučil chodit až pozdě, a zatímco jeho sestra padala neslyšně a zvedala se samostatně s rukama opřenými o zem, on vždy začal mlátit hlavičkou a po celém domě se rozléhalo jeho rámusení.“

Neustále mlátil hlavou o koberce a podlahu a jeho matka se jeden čas bála, jestli není „duševně zaostalý“. Porodní bába, která ho přivedla na svět, brzy po jeho narození prohlásila, že „nakonec bude buď hodně chytrý, nebo hodně hloupý“. Ze všech sourozenců byl nejbouřlivější a podle Anny „byl po celé dětství velice náročný“.

Podobně jako většina dětí měl požitky z ničení. Když dostal novou hračku, začal ji rozebírat. Při jedné narozeninách mu chůva Varvara Grigorjevna Sarbatovová – služka, která s Uljanovovými prožila dvacet let a patřila do rodiny – darovala trojku i s koňmi z krepového papíru. Chlapec zmizel, aby si s dárkem pohrál sám. „Začali jsme ho hledat a objevili jsme ho za jedněmi dveřmi. Stál tam a hluboce soustředěně kroutil koním jednu nohu po druhé, dokud neupadly.“ Přestože takto

poškodil její dárek, Sarbatovová se ho vždy zastávala. Prohlásila, že všechny děti Uljanovovy „byly zlatíčka, ... ale můj Voloděnka je démant“.

V celé spořádané rodině byl nejhlasitějším a nejzlobivějším dítětem. Když ale zlobil, „alespoň se“ – slovy Sarbatovové – „přiznal a neprováděl nic potají“. Jen jednou při návštěvě u tety v Kazani náhodou rozbil vázu, když byl zrovna v jednom přijímacím pokoji v domě sám. Zapřel, že by o zničení vázy cokoli věděl, a na příhodu se zapomnělo. Několik měsíců nato ale v Simbirsku jednou nemohl usnout a matka ho zastihla, jak v pokojíku pláče. Chtěla ho utěšit a ptala se, co se stalo. „Lhal jsem tetě Aně,“ přiznal se. „Řekl jsem jí tehdy, že jsem tu vázu nerozbil já, ale byl jsem to já.“

Nejbližší sice měl k sestře Olze, ale jeho vzorem v dětství byl o čtyři roky starší bratr Alexandr, vážný, až zachmuřený mladík, který dokázal Vladimirovy občasně záchvaty vzteku zpražít jediným pohledem. Podle Anny „Vladimír nejdřív zkoušel bratra napodobovat, pak začal svoji výbušnost vědomě krotit“. Oba chlapci měli pokoje vedle sebe, společně pracovali, hráli si na zahradě, procházeli se podél řeky a často plavali v jejím přítoku Svijaze. „Kdykoli se lidé Vladimíra na něco zeptali – na co si chce hrát, jestli chce jít na procházku nebo jestli chce ke kaši mléko nebo máslo –, většinou se předtím, než odpověděl, podíval na Sašu. Ten si schválně dal načas a se završením v oku se díval na bratra. ‚Chci to samé co Saša,‘ řekl pak Vladimír.“¹⁶

Rodina bydlela v prostorném domě na Moskevské ulici poblíž vršku kopce v blahobytné simbirské čtvrti, obývané vyššími státními úředníky, několika důstojníky, lékaři a právníky, kteří si tu žili slušně a usedle, byť ne v přepychu.

Simbirsk, založený na horním toku Volhy v roce 1648, byl po jistou dobu významnou vojenskou posádkou, zajišťující obranu proti kočovnickým nájezdům. S postupem desetiletí se ale proměnil v poklidný provinční zapadákov. Ačkoli město koncem 19. století mělo 30 000 obyvatel, nevedla sem železnice. Několik nekvalitních silnic Simbirsk spojovalo se zbytkem Ruska a Volha umožňovala přepravu do dalších, také ospalých měst až po Astrachaň na jihu u říčního ústí, vzdálenou skoro 1000 kilometrů. V zimě místní reptali, že si připadají odtržení od světa, jako by žili v zemi nikoho. Na druhou stranu však okolní krajina nabízela přírodní krásy. Valnou část blízkého venkova pokrývaly jablonoňové a třešňové sady. V noci zpívaly tisíce slavíků. Dobrých sto padesát let se v Simbirsku nic moc nezměnilo. Sídli tu impozantní katedrála s cibulovitými báními, dvě kvalitní knihovny a – zčásti přičiněním liberálně smýšlejícího pedagoga Ilji Uljanova – dvě vynikající gymnázia. Žila tu početná čuvašská a tatarská menšina, zaměstnaná především na člunech na Volze.*

* Po Leninově smrti byl Simbirsk přestavěn na jeden velký chrám leninismu a roku 1924 byl přejmenován na Uljanovsk. Velká část města byla koncem dvacátých let srovnána se zemí. Zbourán byl kostel, v němž byl Lenin pokřtěn, i hezký klasicistní dům, kde počátkem 19. století bydlel Puškin. Katedrála vybudovaná na památku simbirských padlých ve válce s Napoleonem musela ustoupit Leninovu pomníku. Hřbitov

Nejslavnějším synem města po Leninovi byl jeho blízký současník, spisovatel Ivan Gončarov, jehož *Oblomova* budoucí bolševický předák miloval. „Vnější vzhled mého města byl čirým obrazem dřimoty a nehybnosti,“ napsal Gončarov. „Při pohledu na tento klid, na ospalá okna a stažené rolety, na ospalou fyziognomii lidí se člověku chce spát.“ „Nad městem ležel mrtvý klid [...], tišina širého, stepního, venkovského i městského ruského života.“*

Komfortní dvoupatrový dřevěný dům rodiny Uljanovových zahrnoval prostorné přijímací a obývací místnosti a knihovnu plnou ruských klasiků od Puškina po Tolstého i nejlepších zahraničních autorů. Rodiče pobízeli všechny děti k sečtělosti a projevovali přitom názorovou velkorysost, která by konzervativnější kolegy Ilji Uljanova šokovala. Po většinu raného dospívání byla Vladimirovou nejoblíbenější knihou *Chaloupka strýčka Toma* Harriet Beecher Stoweové; hluboce ho ovlivnila v době, kdy ještě o Marxovi nebo ruských radikálech neměl ponětí. Kniha mu mnoho let ležela na nočním stolku.

Dům měl velký široký balkon s vyhlídkou na zahradu plnou jabloní, švestek, třešní a keřů bezu kolem udržovaného trávníku. Celá rodina milovala kriket a turnaje byly ostře soutěživé. Uvnitř si děti, i ty starší, s oblibou hrály s vojáčky. Vladimír si vždycky zvolil americkou stranu a obsadil buď roli Abrahama Lincolna, nebo unijních generálů Granta a Shermana. Jeho bratři Saša a (o čtyři roky mladší) Dmitrij byli většinou Italové a jeho sestry hrály španělské vojáky bojující proti Napoleonovi.

Avšak hrou, kterou Lenin miloval po celý život, byly šachy. Otec ho pravidla učil již v útlém věku pomocí figurek, které pro své děti láskyplně vyřezal. Otec Uljanov byl velice zkušený hráč a v Simbirsku patřil k nejlepším, nicméně i tak Vladimír brzy otce i staršího bratra běžně porážel. Stal se seriózním šachistou, který dokázal odvést slušný výkon proti vrcholným jménům ruské scény.**¹⁷

Letní měsíce rodina trávila na usedlosti Kokuškino, kterou pořídil Alexandr Blank a po jeho smrti ji zdědilo jeho pět dětí. Lenin na Kokuškino vzpomínal celý život jako na kouzelné místo, kde byl vždycky šťastný. Nacházel tam klid a mír, na

Pokrovského kláštera byl vybagrován a proměněn na útulné náměstíčko, na kterém zůstal pouze hrob Leninova otce – bez kříže. Název Uljanovsk městu zůstal dodnes.

* Zvláštní shodou okolností – vzhledem k tomu, o jak zapadlé město šlo – pocházel ze Simbirska i Alexandr Kerenskij. Navštěvoval stejnou školu, ovšem nastoupil na ni jedenáct let po Leninovi. V pozdějších letech vzpomínal na město svého dětství velice procitěně – i když se v dospívání nemohl dočkat, až odtud zmizí někam, kde světla září jasněji. Zanechal velice barvitě vylíčení města, kde se od vršku kopce „až dolů k nábřeží prostíraly kvetoucí jabloně a třešňové sady. Na jaře celé úbočí zbělalo voňavými květy, ... noc dýchala slavičímí písněmi. Luka ... se v letním parnu veselila zvuky her, které se tu hrály, a venkovanů i lidí z města, kteří přišli poséct hustou travu.“

** Už ve škole dokázal hrát simultánní šachy proti několika protivníkům a na několika šachovnicích současně – a skoro vždy všechny partie vyhrál. Jeho žena Naďa později prohlásila: „Některými partiemi byl poselý tak, že blouznil ze spaní.“ Jednou ho slyšela, jak v noci volá: „Jestli posune jezdeck sem, odpovím věží.“

„zahradě prosycené vůní rezedy, fial, hrachoru a tabáku, kapucínky, plamenky, karkosu a topolovky“.

Když Leninova sestra Anna, jež se stala přesvědčenou stoupenkyní bolševismu, líčila ve svých pamětech Kokuškino a tamější půvabný panský dům na konci dlouhé, alejí lemované příjezdové cesty, ze tří stran obehnaný verandou s vyhlídkou na zahradu, promlouvala přitom autentickým hlasem ruského středního stavu. „O přejezdu na Kokuškino jsme každoročně začínali snít a připravovat se na něj s velkým předstihem. Připadalo nám, že neexistuje nic lepšího a krásnějšího než malebná venkovská usedlost Kokuškino. Myslím, že jsme lásku ke Kokuškinu a radost ze shledání s ním podělili po matce, která tu strávila nejlepší léta. Radosti venkovského života a volný prostor nás nesmírně lákaly. Zvlášť po útrapách našich ... středních škol, jež připomínaly vězení, a po mukách květnových zkoušek se nám prázdniny na Kokuškinu zdály půvabné a nepředstavitelně šťastné.“ Vladimír se koupal v řece, podnikal vyjížďky na člunu, chodil po lesích a sbíral borůvky a houby. Pouštěl draky a účastnil se pikniků.¹⁸

Výchově děti přisuzovali manželé Uljanovovi zásadní význam. Všechny děti měly vynikající prospěch, ale Vladimír byl zdaleka nejsoutěživější. Když chtěl osvědčit šarm, měl k tomu ohromné vlohy, a v dospívání měl smysl pro humor. Stejně tak ale dokázal být nesnesitelně domýšlivý a netaktní. Byl mimořádně chytrý a dával to všem kolem najevo. Když se na konci školního roku rozdávala gymnaziální vysvědčení, vrátil se domů a cestou kolem otcovy pracovny hlasitě vyjmenovával získané známky. „Řečtina – pět [tj. nejlepší možné hodnocení], latina – pět, němčina – pět, algebra – pět a tak dál,“ vzpomínala sestra Anna. „Dodnes ten výjev zřetelně vidím: sedím v otcově pracovně a koutkem oka zachytím spokojený úsměv, který si otec s matkou vymění, zatímco očima sledují postavičku v uniformě, které zpod čepice trčí nazrzlé vlasy.“ Avšak lehkost, s níž Vladimír proplouval školní výukou, působila rodičům i starosti. Občas měli obavy, zda to v něm nevzbudí přesvědčení, že život je snadný, což by ho mohlo svést k aroganci. Netrápili se tím ale přespříliš.*

Učební plán byl náročný, ale obsahově úzkoprsý. Mnohé se žáci museli prostě naučit nazpaměť. Skoro polovina předmětů se věnovala klasikům, zbytek většinou matematice a přírodním vědám. V podmínkách ruského samoděržaví, jež nedovoľovaly žádný politický život, se správcové moci báli povolit, aby se ruská mládež seznámila s některými mistrovskými díly ruského písemnictví. Poezie se vyučovala jen velmi vzácně. Žactvu se nedoporučovalo číst většinu velkých moderních ruských autorů – Tolstého, Dostojevského, Turgeněva, Puškina, Lermontova, Gogola –, protože všichni měli nějaký konflikt s carskou cenzurou. Vyučovala se němčina,

* Jediným školním předmětem, v němž budoucí teoretik marxismu nevynikal, byla logika. Občas z ní dokonce měl trojku. Nevíme to jistě – sám se k tomu nevyjádřil –, ale možná si tuto ironii později sám vychutnával.

francouzština a angličtina, ale jen mluvnice a slovíčka. Četbu evropských osvícenských a romantických spisovatelů a myslitelů, například Goetha, Voltaira či Rousseaua, měli žáci zakázanou. Studentům simbirského klasického gymnázia nebylo povoleno docházet do hlavní městské Karamzinovy knihovny, jejíž fond obsahoval svazky považované pro mládež za příliš podvrtné.

Školní kázeň byla tvrdá, ale Vladimír si stěžoval málokdy a neprojevoval rebelantského ducha. Problémy měl jen jednou, a i tehdy se jednalo o drobný incident: školní dozor ho zaslechl, jak posměšně napodobuje učitele francouzštiny, kterého nepovažoval za kompetentního. Domácí disciplína byla – přinejmenším během školního roku – o málo uvolněnější. Ilja byl tvrdý dohlížitel. Při vypracovávání domácích úkolů se vyžadovalo naprosté ticho a každý den byl vyhrazený čas pro seriózní četbu. Provinilci, kteří zákaz mluvení porušili, byli odesláni na „černé křeslo“ v Iljově pracovně, kde se museli mlčky zamýšlet nad svou nekázní. Jednou tam byl Vladimír zastižen, jak spí.¹⁹

Spolužákem, se kterým Vladimír na gymnáziu sdílel lavici, byl Alexandr Naumov. Po většinu let vyhrával v ročníku stříbrnou medaili, hned za Uljanovem, který vždy obdržel zlatou. „Vladimír Iljič byl pomešší, ale mohutné postavy s mírně nahrbenými rameny a velkou hlavou, na spáncích mírně stlačenou. ... Měl nepravidelné rysy, řekl bych, že nehezké: malé uši, výrazné lícní kosti, krátký, široký a trochu stlačený nos a k tomu navíc široká ústa se žlutými zuby s velkými mezerami. Uljanovův pihovatý obličej postrádal obočí; delší hebké mírně kudrnaté plavé vlasy si sčesával dozadu. Všechny tyto nepravidelnosti ale vyvažovalo jeho vysoké čelo, pod kterým plála dvojice prudkých hnědých očí. Na jeho nevzhledný zevnějšek člověk při rozhovoru snadno zapomněl pod dojmem těchto drobných, ale nezvyklých očí, které jiskřily mimořádnou inteligencí a energií. ... Výrazně se od nás ostatních lišil. Ani v nižších ročnících, ani později se neúčastnil dětských a mládistských her a vtípků, vždy se držel stranou, buď zaměstnaný učením nebo nějakým jiným studiem. I při přechodu mezi třídami se Uljanov držel knih a četl si cestou podél oken. Jedinou zábavou, kterou měl rád, byly šachy, hra, ve které obvykle vítězil, i když třeba hrál proti několika protivníkům současně.“

Jiný spolužák Lenina označil za „chodící encyklopedii, nesmírně užitečnou pro jeho kamarády. ... Jakmile se ve třídě objevil, okamžitě ho obklopili spolužáci a chtěli po něm nějaký překlad nebo řešení úlohy. Každému ochotně pomohl, ale připadalo mi, že i tak pohrdá těmi, kdo zkoušejí žít a odevzdávat úkoly na úkor cizí práce a intelektu. Uljanov měl vyrovnanou a vcelku dobrosrdečnou povahu, ale ve vztazích s vrstevníky byl nesmírně tajnůstkářský a chladnokrevný. Neměl žádné opravdové přátele. Všem vykal a nevzpomínám si, že by se jedinkrát uvolnil a vyjádřil se v důvěrném tónu. Celkem vzato podněcoval respekt a projevoval se věcně a s převahou, ale nedá se říct, že by byl oblíbený, spíše ctěný.“²⁰

Za celé dospívání neprojevil sebemenší zájem o politiku. „Voloda by v té době své

politické názory neskrýval, ... žádné prostě neměl. Byli jsme překvapení, že dokázal několikrát po sobě přečíst Turgeněva – v období, kdy sdílel pokoj se Sašou, který pilně studoval spisy k politické ekonomii.“²¹

Vladimirovo idylické dětství a dospívání postihl tři měsíce před šestnáctými narozeninami nečekaný otrěs. Otec svůj zdravotní stav před rodinou skrýval, nicméně už delší dobu trpěl těžkými žaludečními bolestmi a (jak by zněla dnešní diagnóza) vážnou hypertenzí. V lednu 1886 zemřel na mrtvici.

Problémům s krevním tlakem přitěžoval stres v práci. Ilja Uljanov byl po čtvrt století svědomitý a vzorný státní úředník. Dohlédl na otevření takřka čtyř set základních a středních škol v Simbirské gubernii a upřímně věřil, že zaostalé Rusko může dosáhnout modernizace a blahobytu jedine díky lepšímu všeobecnému vzdělání. Tento názor sdílel „car osvoboditel“ Alexandr II., který zahájil řadu reforem a za jehož vlády expandovalo ruské školství. Stal se však obětí atentátu, načež se reformy zastavily a započalo období tvrdé reakce.

Samoděržaví si připadalo ohrožené a odpovědělo v předvídatelném stylu Romanovců. Došlo k utužení cenzury, tajná policie obdržela dalekosáhlé zatýkácí a zadržovací pravomoci, politická činnost takřka všeho druhu byla zakázána. Několik měsíců po nástupu na trůn svěřil nový car Alexandr III. oblast školství do rukou nového ministra Ivana Děľjanova, podle jehož názoru, jak jej vyhlásil po svém jmenování, nemají školy „pobízet potomky kočích, služek, kuchařek, pradlen, kramářů a dalších k touze vystoupat nad vrstvu, ve které se narodily“. Program výstavby venkovských škol pro chudé byl zastaven; namísto toho vzniklo několik církevních škol pověřených výchovou budoucích pravoslavných kněží.

Nová mocenská garda na ministerstvu sice Uljanova ocenila a vyznamenala, ale také ho brzy poslala do penze. Jeho liberální aktivismus neladil s tvrdým novým režimem, který byl odhodlán k návratu do minulosti. Uljanovovým stoupencům se podařilo dosáhnout odkladu výslužby na neurčito a byl do funkce znovu dosazen, ale jeho kariéra směřovala k nešťastnému konci.

Ruská zima 1885–1886 byla nejmrazivější za mnoho let a Ilju postihl těžký kašel. Jak pro něj bylo typické, vytrval i tak v obvyklém pracovním tempu. Dvanáctého ledna 1886 si Mariji Alexandrovně postěžoval, že mu není dobře, ale přesto měl ve své pracovně až do dvou hodin odpoledne jednání s jedním podřízeným inspektorem. Nepřipojil se k rodinnému obědu, což bylo nezvyklé. Krátce se objevil u dveří jídelny, ale zase se vrátil do pracovny. „Podíval se na nás, jako by se přišel rozloučit,“ vzpomínala po letech dcera Marija.

Po obědě se za ním manželka vydala. Ležel na pohovce, třásl se a nebyl s to promluvit. Přivolala lékaře a shromáždila děti k otci. Byl v agonii, několikrát sebou prudce zazmítal a zemřel před lékařovým příjezdem. Bylo mu 54 let, o rok víc, než kolik bude ve chvíli skonu jeho synu Vladimirovi.

Pohřbu, který proběhl den nato, se zúčastnila většina středostavovského Simbir-ska. Saša byl na petrohradské univerzitě a návrat domů by mu trval několik dní. Rakev spolu s městskými notábly doprovázel patnáctiletý Vladimir.

Předčasná smrt Ilji Uljanova představovala pro rodinu hroznou ránu. Záhy však vdovu a děti měla stihnout ještě horší tragédie, jež Vladimira uvedla na cestu vedoucí k proměně v revolucionáře Lenina.²²

Na oprátce

„Revolucionář je člověk oddaný své věci. Nemá žádné osobní zájmy, soukromé záležitosti, emoce, vazby, majetek ani žádné jméno. Vše je v něm podřízeno jediné myšlence, jediné vášni: revoluci.“

– Sergej Něčajev, *Katechismus revolucionáře*, 1869

Čtvrtého května 1887 pozdě večer bylo pět mladíků – všichni zhruba dvacetiletí – vyvedeno z cel v petrohradské Petropavlovské pevnosti, běžně označované za ruskou „Bastilu“, a spoutáno řetězy. Byli naloženi na parník kotvící u nábreží Něvy a přepraveni zhruba pětadvacet kilometrů do dalšího strašidelného symbolu carské moci, ošklivé a nedobytné Šlisselburské pevnosti, kterou o skoro dvě staletí dříve vybudoval Petr Veliký na jihozápadním pobřeží Ladožského jezera. Pouta jim eskorta odemkla až poté, co byli mladíci znovu vrženi do vlhkých cel.

Následující tři noci se na nádvoří pevnosti činili tesaři se stavbou šibenic. Věžnové ovšem přes tlusté zdi nic neslyšeli a o ničem netušili. Osmého května v půl čtvrté ráno je vězeňská stráž probudila, znovu spoutala a sdělila jim, že podle rozsudků vynesených při zvláštním zasedání státního senátu o tři týdny dříve budou nyní oběšeni. Jejich zločinem byl pokus o atentát na cara. Následně bachaři vypověděli, že pětice mladíků, studentů petrohradské univerzity, osvědčovala při oblékání a přípravě na smrt mimořádný klid.

Zhruba ve čtyři hodiny ráno byli po kamenném schodišti odvedeni na dvoranu pevnosti. Šibenice byly postaveny jen tři, takže dva mladíci museli počkat a před vlastní smrtí sledovat popravu soudruhů. Nejprve o život přišli dvacetiletý Vasilij Geněralov, student druhého ročníku ze středostavovské rodiny donských kozáků, jednadvacetiletý Pachomij Andrejuškin, nadaný student fyziky ze zámožné rodiny v Kubáni, a šestadvacetiletý student práv Vasilij Osipanov, syn vojáka sloužícího v Tomsku. Všichni tři odmítli poslední pomazání, ale políbili kříž. Když jim byly přes hlavu přehozeny černé kukly a chlapci vystoupali k šibenici, zvolali hlasitě a jasně: „Ať žije *Narodnaja volja*.“ Posledními slovy na jejich rtech bylo pojmenování revolučního uskupení, k němuž patřili: Svoboda lidu.

Těla se několik minut houpala, zatímco zbylí dva mladíci stáli pod bedněním. Když pak byli vyvedeni pod šibenici, jeden vzteklým máchnutím ruky odstrčil kříž, který mu kněz nabízel; byl to třiadvacetiletý syn bohatého charkovského kupce Pjotr Ševyrjov. Druhý před odchodem na smrt, pouhých

šest týdnů po jednadvacátých narozeninách, kříž políbil. Byl to Alexandr Iljič Uljanov.*²³

Sašův mladší, nyní sedmnáctiletý bratr Vladimir v den popravy skládal zkoušku z geometrie.** Až do pozdního odpoledne následujícího dne se o popravách nikdo nedozvěděl. Matka do poslední chvíle věřila, že rozsudek smrti bude i v nejhorším případě zmírněn na doživotní žalář.

Vladimir shodně se zbytkem rodiny neměl tušení, že se hloubavý Saša, za jehož hlavní zájem byly považovány přírodní vědy a jenž se zdál předurčen k oslnivé akademické kariéře, takto zásadně a nebezpečně zapletl do radikální politiky. Matce a starší sestře Anně bylo známo, že se seriózně vzdělává v oboru hospodářských a politických dějin, ale netušily o něm, že se angažuje jako aktivista nebo že se s aktivisty přátelí.

Ušlechtilé smýšlející Saša byl svými sourozenci takřka zbožňován. Byl zasněného a romantického vzezření, měl jemnou tvář a projevoval sklony k zádumčivosti. Už jako malé dítě byl až nudně slušný, tichý a zdrženlivý. Studoval s takovým zanícením, že bylo těžké ho přimět, aby se odtrhnul od knih a šel se najíst. V posledním ročníku gymnázia proměnil svůj pokoj v laboratoř. Na venkově chtěl sbírat vzorky hmyzu a liboval si v červech. Na vážnosti jeho úsilí být navenek řádným člověkem je až cosi svatouškovského a snobského. Podle všeho vůbec neměl smysl pro humor, natož aby vládl onou ironií, kterou bratr Vladimir naopak oplýval. Když se ho jedna sestra zeptala, jaký je jeho ideál ženské krásy, Saša zcela vážně odpověděl: „Nu, jako matka.“

Vladimir Sašu v dětství vzýval, ale postupem let se vztah stal složitějším. Sašu sice nebylo povoleno kritizovat ani náznakem, nicméně Vladimirovi už podle všeho občas nebylo po chuti, jak jeho starší bratr všem dává kázání o spravedlnosti a slušnosti. „Když Voloda dosáhl onoho zlomového věku, kdy je mladík zvlášť nabroušený a hádavý, byl – zvlášť po otcově smrti – velice drzý a sebevědomý,“ napsala Anna o mnoho let později. Alexandr mezi svými sourozenci odmítal strpět sebemenší prohršky, chyby či výkyvy nálady. Jednou oba bratři doma hráli šachy a Marija Alexandrovna Vladimira požádala, aby jí něco přinesl z vedlejší místnosti. Vladimir vzdorovitě opáčil, že to snad může počkat, až dohrají partii. Požádala ho znovu – a tentokrát jí odpověděl vyloženě hrubě. Alexandr zvýšil hlas, což se u něj stávalo vzácně. „Volodo, buď okamžitě půjdeš a uděláš, co maminka chce, nebo s tebou už nebudu hrát.“ Vladimir zahanbeně splnil, co se po něm chtělo.

* Na petrohradské univerzitě Alexandra Uljanova mimo jiné krátce učil vynikající chemik Dmitrij Mendělejev, objevitel periodické tabulky. Popravou byl šokován, ale se Sašovými cíli nesympatizoval. „Tyhle proklaté sociální otázky, tohle – jak mám za to – zbytečné nadšení revolucí: kolik velkých talentů hubí?“ prohlásil, když se o popravě dozvěděl.

** Samozřejmě na výbornou, tj. za pět.

„Odlišnost povahy obou bratrů se projevovala od dětství,“ napsala Anna. „Nikdy proto nemohli být skutečnými přáteli, přestože Voloďa k Sašovi pociťoval bezmeznou úctu a obdiv. ... Bylo absolutně jasné, že každý má svou povahu a že to jsou naprosto odlišní jedinci.“

Saša se k Vladimirovi stavěl chladně. Několik měsíců před Alexandrovou smrtí se ho jednou Anna, taktéž studentka v Petrohradu, zeptala: „Jak máš rád našeho Voloďu?“ Odpověděl: „Určitě je velice nadaný, ale moc si nerozumíme a nejsme si zvláště blízcí. Vlastně si nejsme vůbec blízcí.“²⁴

Pokus o atentát byl směšně amatérský. Překvapivé bylo, jak blízko měli spiklenci k úspěchu. Do plánu zrajičeho několik měsíců bylo zapleteno patnáct lidí – pošetile vysoké číslo, pokud jedním z cílů mělo být utajení –, a jak se posléze ukázalo, mnozí o něm mluvili s dalšími sympatizanty. Přesto se obávaná a domněle vševědoucí politická policie Ochranka o spiknutí dozvěděla až několik dnů před stanoveným datem, navíc jen šťastnou náhodou: spiklenec Vasilij Geněralov byl zatčen pro podezření z něčeho naprosto odlišného a policie u něj objevila výbušniny a několik inkriminujících dopisů.

Peníze opatřil Saša prodejem zlaté medaile, kterou na petrohradské univerzitě vyhrál za pojednání o struktuře sladkovodních kroužkovců. Saša vymyslel a pomohl sestrotit trojici bomb, které měly cara zabít, až bude 1. března – v den šestého výročí zavraždění Alexandra II. – vyjíždět ze Zimního paláce na mši v katedrále Alexandra Něvského. Všechny potřebné informace si Saša zjistil v knihách v univerzitní knihovně, i když se nikdy nedozvíme, zda by bomby skutečně explodovaly. Hlavním problémem bylo zajištění kyseliny dusičné, jež by posloužila jako rozbuška. Nakonec byla opatřena jako kontraband z Polska.*

Alexandr byl zatčen na Něvském prospektu několik hodin předtím, než mělo k útoku na cara dojít. V kapse měl revolver značky Browning; jelikož ale se zbraň nebyl zvyklý zacházet, v podstatě netušil, jak z něj vypálit. Okamžitě se přiznal a vzal na sebe veškerou zodpovědnost, i když původní nápad ani většina plánování nevzešla od něho.

Jakmile se Marija Alexandrovna den nato dozvěděla o Sašově zatčení, spěšně odjela do Petrohradu. Doufala, že osobní prosbou zkrátí předpokládané věznění. V koňském povozu překonala zcela sama zhruba dvěstěkilometrovou vzdálenost k nejbližšímu nádraží v Syzrani. Vladimír dostal za úkol najít někoho – takřka

* Jeden z účastníků Sašova spiknutí měl následně sehrát v Leninově životě klíčovou roli. Mladíkem, který opatřil kyselinu dusičnou pro detonaci bomb, byl polský nacionalista Józef Piłsudski, ve dvacátých letech vojenský diktátor Polska. Piłsudski chtěl svou zemi osamostatnit od carského Ruska a po revoluci byl hrdiným vojevůdcem v polsko-sovětské válce roku 1920. Poláci Sověty porazili na hlavu, zosudili je a zasadili Leninovi jednu z nejhorších ran. V osmdesátých letech 19. století byl mladý Piłsudski za podíl na pokusu o atentát na Alexandra III. odsouzen k pěti letům sibiřského vyhnanství. Piłsudského bratr Bronisław, který kyselinu propašoval do země, byl odsouzen k patnácti letům nucených prací.

kohokoli „slušného“ –, kdo by ji na dlouhé a obtížné cestě doprovodil, ale nepodařilo se najít člověka ochotného pomoci rodině mladíka podezřelého z terorismu. Na tuto pohanu Lenin do smrti nezapomněl.²⁵

Marija Alexandrovna zoufale rozesílala prosebné dopisy na všechny strany, samotnému carovi i nejrůznějším hodnostářům. Nejprve k návštěvě žaláře neobdržela povolení, ale nakonec vězně navštívit směla. Do věci se vložil sám panovník a k její žádosti připsal: „Považuji za žádoucí dovolit jí syna vidět, aby se mohla sama přesvědčit, co je její drahý synek za člověka, ... a aby viděla, jaké syn zastává názory.“

Spatřila ho 30. března. Při plačtivém rozhovoru se zhroutil a prosil ji za odpuštění. „Ale Sašo, drahoušku, proč se uchýlovat k terorismu, k vraždě? To je hrozné.“ Na to odpovídal: „Co se dá dělat, matko, když žádné jiné prostředky nejsou na dosah?“

Soudní jednání započalo 15. dubna a trvalo čtyři dny. Obžalováno bylo patnáct mladíků. Saša opět přiznal vinu a přiřkl si zodpovědnost za skutky ostatních obžalovaných. Podle strážného, který ho zaslechl, v jednu chvíli v soudní síni Generálovovi pošeptal: „Jestli je to potřeba, můžeš na mě všechno hodit.“

Před vynesením rozsudku měl povoleno přečíst připravené prohlášení.

„Teror je jediná forma obrany, jediná cesta, po níž se jednotlivci mohou dát, když jejich nespokojenost dospěje do krajnosti,“ řekl. „My [studenti] ... jsme pobízeni rozvíjet své intelektuální schopnosti, ale není nám dovoleno využít jich ve prospěch rodné země. Mezi Rusy vždy najdete tucet lidí, kteří jsou svým idejím natolik oddáni a neštěstí jejich vlasti jim leží na srdci tak, že smrt za svou věc nepovažují za oběť. Takovéto lidi nemůže nic vyděsit ani zastrašit.“

Rozsudek byl vynesen 25. dubna 1887. Všichni obžalovaní byli odsouzeni k smrti. Marija Alexandrovna opět obdržela svolení se synem mluvit a naléhala na něj, ať poníženě prosí o milost. Dávni přátelé jejího muže, vysocí hodnostáři ve státní správě, jí řekli, že car je připraven projevít slitování. Saša to odmítl: „Odpusť, matko, ale po všem, co jsem při procesu řekl, to udělat nemohu. Bylo by to nepoctivé.“ Nakonec ho přemluvila a on sepsal žádost o milost – ale už bylo pozdě.

Před vykonáním popravě si car přečetl spis celého případu. K protokolárnímu záznamu Sašova proslovu si na okraj připsal: „Ta přímost ... a poctivost je až dojemná!“ Zmírnil tresty u deseti odsouzených, ale u Saši nařídil vykonání popravě. Na okraj poslední stránky příslušné zprávy si Alexandr III. zaznamenal: „Tentokrát nás Bůh zachránil! Ale na jak dlouho?“²⁶

Synova smrt byla pro Mariju Alexandrovnu zdrcující ranou. „Když se vrátila z Petrohradu, nezazvonila a nezaklepala, nýbrž tiše vešla zadními dveřmi,“ vzpomínala dcera Marija. „Mladší děti se kolem ní shlukly a visely na ní. Připadalo mi, že jí naprosto zešedivěly vlasy.“

O Sašovi a jeho popravě se v domácnosti Uljanovových několik následujících let mluvilo jen vzácně – „bylo to příliš bolestivé“. Hluboký a okamžitý dopad, který

událost měla na Vladimira, však byl zcela zjevný. Málokdy své city projevoval před cizími lidmi a o jeho reakci podle všeho existuje jen jeden dobový záznam. Původcem vzpomínky je kamarád ze školy, který s ním mluvil o několik dnů později: „Večer byl tak tichý, jako by nás sama příroda chtěla utiшит a posilnit. Řekl jsem to Volodovi. Po chvíli mlčení mi řekl, že ... Sašu popravili. Byl jsem ohromený. Voloda si skleslý a shrbený sedl vedle mě. Pod nápořem myšlenek se nedalo nic říct. Dlouho jsme seděli mlčky. Nakonec vstal a beze slova jsme vykročili k městu. Šli jsme zvolna. Viděl jsem Volodův hluboký žal, ale současně jsem měl pocit, že je odhodlán nedat ho najevo. ... Před odchodem jsem mu silně stiskl ruku. Podíval se mi do očí, oplatil mi stisk, rychle se obrátil a šel domů.“²⁷

Měštanský Simbirsk se Uljanovovým začal vyhýbat. Městská honorace, která se zhruba o rok dříve účastnila pohřbu Vladimirova otce, přestala rodinu navštěvovat. Dlouhodobí rodinní známí, kteří hrávali šachy s Iljou a po jeho smrti s Vladimirem, se najednou neobjevovali. To podnítilo onen jedovatý a někdy nekontrolovatelně vztekly odpor k liberálům a „středostavovským dobrotivcům“, který Vladimir projevoval od té chvíle až do smrti. „Měšťáci... vždycky to budou zrádci a zbabělci,“ prohlašoval od této chvíle s monotónní vytrvalostí. Politika je osobní záležitost – a tohle byla osobní věc. Hoch, který o politice uvažoval jen výjimečně, se takřka přes noc zradikalizoval.* Nakonec Marija Alexandrovna už civění bývalých přátel a řeči neznámých lidí nedokázala dál snášet. Rozhodla se rodinu ze Simbirsku odstěhovat a dům na Moskevské ulici prodat. Nemovitost odkoupil městský policejní velitel, člověk bez poskvrnky, který se však nezdráhal převzít majetek od teroristových napomahačů.²⁸

Vladimir se začal nořit do politických publikací, které předtím četl bratr, a otevřel se před ním nový svět. Jednu věc ale na bratrovi stále nedokázal pochopit. Když se skoro o deset let později seznámil se svou budoucí manželkou Naděždou, procházeli se při první schůzce v Petrohradu podél Něvy. Svěřil se jí, jakou kvůli Sašově popravě cítil hořkost a jak prudce nenáviděl režim, který bratra odsoudil k smrti. Pak dodal, že ho nikdy nenapadlo, že by se bratr mohl stát revolucionářem: „Revolucionář se neoddává studiu červů.“

Vladimir teď měl z pohledu úřadů vypálen cejch: kvůli vazbě na bratra byl podezříván z protistátních tendencí. Nastoupil dráhu směřující ke kolizi s carským zřízením.

* Většina hagiografií, jež vycházely v SSSR až do konce sedmdesátých let, obsahuje naprosto smyšlenou historku, která má dokázat, že sedmnáctiletý Uljanov už byl revolucionářem Leninem a uvažoval strategicky. Když se dozvěděl, že byl Saša oběšen, údajně sestře Mariji řekl: „Ne, nevydáme se touto cestou... objevíme jinou.“ Mariji bylo v té době osm let a neměla by ponětí, o čem bratr mluví. Věrohodnější, byť také nespolehlivě doloženou příhodou je svědectví domácí učitelky Leninovy mladší sestry Olgy jménem Vera Kaškananovová, podle níž Lenin o Sašově jednání prohlásil: „Musí to znamenat, že tak musel jednat; nemohl jednat jinak.“

Ruská říše 1878–1917